

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS

ISTORIJOS KATEDRA

Mantas Daukšas

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS MIŠKŲ ŪKIS

XVI A.

Magistro baigiamasis darbas

Lietuvos istorijos studijų programa

valstybinis kodas 62405H105

Istorijos studijų kryptis

Vadovai prof. Zigmantas Kiaupa _____

(Moksl. laipsnis, vardas, pavardė)

(Parašas)

(Data)

Apginta prof. dr. Ineta Dabašinskiėnė _____

(Fakulteto/studijų instituto dekanas/direktorius)

(Parašas)

(Data)

Kaunas, 2011

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY	4
ĮVADAS.....	6
1. LIETUVOS MIŠKAI XVI AMŽIUJE	10
1.1 XVI a. Miškų vaizdavimas literatūroje.....	11
1.2 Miškų aprašymas Grigorijaus Valavičiaus Lietuvos miškų ir girių surašyme	15
1.3 Kiti Lietuvos miškų aprašymai	18
2. MIŠKAS XVI A. LIETUVOS ĮSTATYMUOSE.....	23
2.1 Įeigos	24
2.2 Miškai I ir II Lietuvos Statutuose.....	26
2.3 Kiti su miškais susiję įstatymai	29
3. MIŠKŲ EKSPLOATAVIMAS	36
3.1 Miškininkystės verslo teisių suteikimo procedūros.....	37
3.2 Miškų pramonės darbininkai.....	42
3.3 Miškų pramonės gaminiai.....	44
3.4 Pagamintos miško produkcijos transportavimas	46
3.5 Atsiskaitymai už miškų gavimą ir juose pagamintos produkcijos realizavimą	48
IŠVADOS	51
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	53

SANTRAUKA

Lietuva visais laikais garsėjo savo miškais. Nepražengiamos girios stebindavo į mūsų kraštą negausiai užklydusius svetimšalius. Savo prisiminimuose apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę jie sutartinai akcentuodavo stulbinamą girių didumą bei žvėrių įvairovę. Iš visų miško teikiamų dovanų žmogui galėtume išskirti medžius. Mediena buvo nepamainomas šilumos šaltinis, pagrindinė statybinė medžiaga. XVI amžiuje, Vakarų Europoje smarkiai išaugus medienos gaminių poreikiui, miškas, jo gaminiai Lietuvoje po truputį tapo viena iš pagrindinių eksporto prekių.

Visa tai ir lėmė, kad šio darbo tyrimo objektu pasirinkome XVI a. Lietuvos miškų ūkį. Darbo tikslas: remiantis šaltinių medžiaga, Lietuvos ir užsienio istoriografija išanalizuoti XVI a. medienos pramonės verslu užsiėmusių asmenų veiklą.

Minėtam tikslui pasiekti išsikėlėme šiuos uždavinius:

1. Naudojantis išlikusiais šaltiniais bei istoriografija, aprašyti XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miškus.
2. Remiantis pagrindiniais XVI a. LDK galiojusiais įstatymais, aptarti miškų, su jais susijusios veiklos teisinį traktavimą ir reglamentavimą.
3. Pagal išlikusius šaltinius ir istoriografijoje esančius darbus, išanalizuoti XVI a. Lietuvos miškų versloininkų veiklą, gaminant, transportuojant ir realizuojant miško gaminius.

Darbe analizuojami šaltiniai ir istoriografijos darbai leidžia teigti, kad miško verslu užsiėmė gana pasiturintys asmenys, turėję pakankamai įtakos bei pažinčių gauti išskirtines monopolines teises į tam tikrus miškus, darbą juose ir pagamintos produkcijos realizavimą.

Pagamintos produkcijos transportavimas ir realizavimas priklausė nuo valdovo leidimuose išsakytų reikalavimų verslininkams. Produkcijos asortimentą dažniausia nulemdavo miško produktų eksporto paklausa. Vietinei rinkai daugiausia buvo skirti smulkūs gaminiai. Miško gaminių transportavimui iš esmės naudoti upių keliai. Verslininkai medienos eksportui dažniausiai rinkosi Dansko ir Karaliaučiaus uostus.

SUMMARY

THE FORESTRY OF GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE SIXTEENTH CENTURY

Lithuania has always been famous for own forests. Rarely foreigners who for some reason had a possibility to see our nature were surprised by its heavy forests. In the memories of Grand Ducky of Lithuania they were always highlighting the shocking immensity of the forests and the big variety of animals. Out of all the gifts offered by the forest we should distinguish the trees. The wood was invaluable source of heat as well as the main building material. In the sixteenth century in Western Europe the demand for wood products increased which led to increase of Lithuania's wood export. Wood became the main export product.

That is why the Lithuanian forestry in sixteenth century is the main study object of this work.

The aim of the studies: by using the source material as well as Lithuanian and foreign historiography to analyze the work of the people involved in the timber industry in Lithuania in sixteenth century.

In order to achieve the aim the following tasks needed to be done:

1. by using the extant sources and historiography to describe the forests of the sixteenth century Grand Duchy of Lithuania.
2. Based on the main law rules that were used in sixteenth century in Grand Ducky of Lithuania to discuss the legal treatment and regulations in forestry and related activities.
3. According to the extant sources and historiography, to analyze the forestry business operations in processing, manufacturing, transportation and disposing of forest products in the sixteenth century Lithuania.

The sources and historiographical works used in analyzes suggest that timber business was engaged in relatively well-off people, who had enough influence and contacts to get an exclusive monopoly rights to certain forests, work inside these forests and output realization.

The transportation and disposal of the finished goods depended on business requirements expressed in master permits. The product range was mostly influenced by export demand of forest products. Small products were mostly made for the local market. River routes were used for transportation of forest products. Depending on the instructions of the ruler, entrepreneurs often delivered their products to Königsberg or Dansk ports.

IVADAS

Darbo aktualumas. Miškai visais laikais buvo ir yra vienas didžiausių Lietuvos turtų. Žmogus nuo pat seniausių laikų miškuose randamomis gėrybėmis vadavosi nuo bado, šalčio. Tie patys miškai buvo ir prieglobstis, slepiantis nuo įvairiais laikotarpiais mūsų kraštą puolusių priešų.

Išaugus gyventojų skaičiui Vakarų Europoje nuolat didėjo ir medienos bei kitų miško teikiamų gėrybių vartojimas. Prasidėjo masiniai miškų kirtimai, todėl pradėta baimintis, kad greitai ims trūkti medienos. Apsukresni Europos verslininkai savo dėmesį atkreipė į miškais garsėjusią Centrinę ir Rytų Europą. Šis faktas leido Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau darbe LDK) didikams ir pirkliams įsitvirtinti naujoje verslo nišoje – miško prekių eksporte. Tai žymiai padidino miško prekių apdirbimo mąstus.

Mediena ir jos gaminiai XVI a. po truputį tapo pagrindine eksporto į Vakarų Europą preke. Taigi, vis daugiau pirklių (verslininkų) ėmėsi šios veiklos. Medienos apdirbimo populiarėjimas leido atsirasti naujoms profesijoms: peleniams, degutininkams, būdininkams ir kitiems.

Miškai ir miško produkcijos apdirbimas XVI a. tapo labai svarbūs. Tai įrodo faktas, jog miškai ir įvairi su jais susijusi veikla įtraukta į Lietuvos Statutus ir kitus to meto teisės aktus. Visa tai leidžia geriau suprasti darbe aprašomo laikotarpio LDK teisinę sistemą. Verslovininkų gaunami leidimai užsiimti šia veikla atskleidžia tuo metu vyravusios gamybinės–prekybinės sistemos ypatumus. Vandens kelių pasirinkimas leidžia aptarti pagrindinius XVI a. upinius–prekybinius kelius.

Galiausiai, kaip jau esame minėję, miško apdirbimas buvo pelninga veikla. Naudą iš šios veiklos gana greitai pajuto ne tik tiesiogiai su miškų apdirbimu susiję verslininkai, bet ir valstybinius miškus minėtiems asmenims išnuomodavęs Didysis kunigaikštis ar kiti žemvaldžiai.

Trumpai aptarsime šiame darbe naudojamus terminus. Dėl gana plačios veiklos, į kurią įėjo miškų nuoma, darbuotojų paieška, medienos produkcijos gamybos priežiūra, transportavimas ir realizacija, minėtus asmenis darbe vadiname *medienos pramonės verslininkais*. Galbūt šis terminas kalbant apie XVI amžių ar panašius laikus ir nėra labai tinkamas, tačiau mūsų nuomone, vadinti minėtus asmenis *pirkliais* būtų per siaura sąvoka.

Vieno iš pagrindinių darbe vartotų terminų – *būdos* – paaiškinimas pateikiamas darbo dėstomojoje dalyje. Tai, jog minėta pareigybė iš tiesų egzistavo, ko gero geriausiai liudytų iki mūsų dienų išlikę kaimai, turintys Būdų pavadinimą, Būdnikų, Būdininkų pavardės.

Darbo reikšmė. Lietuvos istoriografijoje aptinkama darbų, skirtų vienokio ar kitokio su miškais susijusio reiškinio tyrimui. Tačiau mums nepavyko aptikti darbo, kuris savo turiniu apimtų visas Lietuvos miškų ūkio istorijai skirtas sritis. Šiame darbe pagrindinis dėmesys skirtas

Lietuvos miškų aprašymui, su jais susijusių įstatymų ir kitų teisės aktų tyrimui, galiausiai pačių miško pramonės verslininkų ir jų gamintos produkcijos apžvalgai. Visa tai ir lėmė, kad šiam darbui tyrimo objektu pasirinkome XVI a. Lietuvos miškų ūkius.

Darbo tikslas – remiantis šaltinių medžiaga bei Lietuvos ir užsienio šalių istoriografija, išanalizuoti XVI a. medienos pramonės verslu užsiėmusių asmenų veiklą.

Darbe išsikeltą tikslą įgyvendinti padės šie **uždaviniai**:

1. Naudojantis išlikusiais šaltiniais bei istoriografija aprašyti XVI a. LDK miškus.
2. Remiantis pagrindiniais XVI a. LDK galiojusiais įstatymais, aptarti miškų, su jais susijusios veiklos teisinį traktavimą ir reglamentavimą.
3. Išanalizuoti XVI a. Lietuvos miškų apdirbimo verslo atstovų veiklą, gaminant, transportuojant ir realizuojant miško gaminius.

Darbo chronologinės ribos. Kaip jau minėjome, miško produktų gamyba ir eksportas LDK suklestėjo XVI a. Ši priežastis ir lėmė, kad darbo tiriamuoju laikotarpiu pasirinkome XVI a. Chronologinių ribų pasirinkimą nulėmė ir tai, kad XV a. praktiškai nėra šaltinių, susijusių su miškų ūkiu, o XVII a. naujienų taip pat neatsirado, išskyrus eksploatuojamų miškų arealus. Pirmajame darbo skyriuje, dėl šaltinių bei istoriografijos stokos, leidome nukrypti nuo darbui pasirinktų chronologinių ribų ir rėmėmės XVII- XIX išleistais darbais.

Tyrimo metodai. Siekiant kuo išsamesnės analizės ir atsižvelgiant į šaltiniuose pateikiamos informacijos pobūdį, naudojamosi teksto analizės, interpretacijos ir aprašomuoju metodu.

Darbo struktūra. Atsižvelgiant į tyrimo problematiką, tikslą, uždavinius, archyvinės ir publikuotos medžiagos specifiką, darbą sudaro įvadas, trys, į siauresnius poskyrius suskirstyti dėstomosios dalies skyriai, išvados bei šaltinių ir literatūros sąrašas. Pirmasis darbo skyrius supažindina su įvairiuose šaltiniuose ir istoriografijoje vyraujančiu senovės Lietuvos miškų aprašymu. Būtina paminėti, kad dalyje jų buvo pateiktas romantinis miškų vaizdavimas. Dėl šios priežasties miškų aprašymuose jie pastebimai išaukštinami, mistifikuojami ir mitologizuojami. Nepaisant išvardintų trūkumų, manytume, kad romantinio stiliaus aprašymai padėjo išsamiau aprašyti XVI a. Lietuvos girias.

Antrame skyriuje pristatomi pagrindiniai XVI-tame a. LDK galioję įstatymai ir kiti su miškais, jų produktų gavybos bei eksportavimo verslu, susijusiais teisiniais potvarkiais. Darbe pateikiama minėtų įstatymų analizė padeda suprasti kaip pagrindinių valstybės veikėjų lygmenyje buvo vertinami miškai ir įvairi su jais susijusi veikla; kokios buvo numatomos baudmės šios veiklos pažeidėjams. Iš pateiktų įstatymų analizės taip pat galime susidaryti vaizdą apie XVI amžiuje vyravusį požiūrį į gamtosaugą ir miškosaugą.

Trečias darbo skyrius apima su miško produktų gamybos verslu susijusius asmenis. Iš pateiktų pavyzdžių galima sužinoti apie pagrindinius gaminamos ir eksportuojamos miško produkcijos gaminius. Pateiktas medienos gaminių transportavimo aprašymas leidžia geriau suprasti, kokius medienos pervežimo kelius rinkosi minėti medienos pramonės verslininkai.

Istoriografijos apžvalga. Lietuvos istoriografijoje XVI a. Lietuvos miško pramonės tema nėra nuodugniai tirta. Darbe daugiausiai dėmesio skirta Lietuvos miškų aprašymams. Iš aptartų autorių norėtusi išskirti Lietuvos istorijos tėvu vadinamą Simoną Daukantą¹. Nepaisant romantinio stiliaus, jo darbe „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ aptinkamas pirmas lietuvių kalba parašytas senovės Lietuvos girių aprašymas. Mykolo Balinskio² Vilniaus miesto istorijai skirtas darbas – vienas iš pirmųjų mokslinių bandymų aptarti dvarus supusią gamtą, taip pat ir miškus.

Aprašant XVI a. miško naudmenų gamybos verslą LDK ypač svarbus Dovnor- Zapolskio³ darbas „Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначь“. Jame pateiktas miško produktų ruošos aprašymas ir tiesiogiai su tuo susiję asmenys leido įsigilinti į XVI a. vykdytą miško produktų apdirbimo ir transportavimo verslą.

Vladimiro Ivanovičiaus Pičetos⁴ tyrimas, skirtas LDK vykdytai agrarinei reformai ir su ja susijusiems pasikeitimams miškų pramonėje. Autorius pateikia XVI a. Lietuvos ūkio vaizdavimą sovietinėje istoriografijoje.

Iš naujausių istoriografijos darbų labai svarbi 2010 m. profesoriaus Zigmanto Kiaupos išleista „Kauno istorija“. Joje pateikiamas miško produktų verslo Kaune aprašymas leido susidaryti bendrą vaizdinį ne tik apie būdas, bet ir apie įtakingiausius Kauno miesto miškų verslovininkus.

Laimonto Karaliaus straipsnyje „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinės kultūros terminų istorijos problemos (ваньчес, клепка, василки, фашольц, клепачи)“ aprašomos pagrindinės miškuose gamintos prekės. Šis straipsnis tai pat vertingas ir tuo, jog jame pateikiami medienos gaminių apdirbimo aprašymai.

Darbe cituojami periodiniuose leidiniuose publikuoti moksliniai straipsniai, skirti XVI a. Lietuvos miško prekių gamybai ir transportavimui. Iš minėtų leidinių norėtume išskirti Zenono Balevičiaus straipsnį skirtą Lietuvos miškų aprašymui⁵. Šiame straipsnyje pateikti XVI a. miškų aprašymai leidžia geriau suprasti kaip atrodė miškai tiriamajame laikotarpyje.

¹ Simonas Daukantas „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. Vilnius. 1993 m.

² Mykolas Balinskis „Vilniaus miesto istorija“. Vilnius. 2007 m.

³ Dovnor-Zapolski (rus.) Митрофан Викторович Довнар-Запольский. -1867-1934. Baltarusių kilmės istorikas, kraštotyrininkas ir diplomatas. Tarybų Lietuvos enciklopedija, T. 2 (Grūdas-Marvelės). Vilnius. 1986 m. Vyriausioji enciklopedijų redakcija. P.32

⁴ Владимир Иванович Пичета „Аграрная реформа Сигизмунда Августа в Литовско Русском государстве“. Москва. 1958. г

⁵ Zenonas. Balevičius „Lietuvos miškai XV-XVI amžiuose“. „Mūsų girios“. Kaunas .1958 m.Nr.3.

Jonas Matusas straipsnyje apie Lietuvos medžioklės istoriją mini medžių rūšis, aptinkamas XVI a. Lietuvos miškuose⁶. To paties autoriaus straipsnis apie miškų verslovių gaminius bei jų transportavimą leidžia geriau suprasti kokia miško produkcija buvo gaminama, bei kaip ji transportuojama⁷.

Samuelio Karčiauskas straipsnis padėjo geriau perprasti Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto Augusto įstatymas–instrukcija karališkiesiems girininkams⁸.

Publikuoti šaltiniai: Iš užsienio keliautojų, aprašiusių Lietuvą, išskirtume Husovianą⁹ ir Šrėterį¹⁰. Nepaisant romantizmo elementų, šių autorių darbai leidžia suprasti, kaip Lietuvą ir jos miškus matė užsienio keliautojai. Užsieniečių keliautojų užuominas apie LDK miškus bei juose matytus žvėris pateikiami Juozo Jurginio bei Algirdo Šidlausko parengta knyga „Kraštas ir Žmonės“.

Vienas iš svarbiausių šaltinių, kuriuo remtasi pirmame darbo skyriuje, yra LDK pareigūno Grigorijaus Valavičiaus¹¹ 1559 m. atliktas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės girių surašymas¹². Šio surašymo metu, G. Valavičius ištyrė daugumos LDK miškų ir girių būklę, nustatė jų ribas. Taigi, šis šaltinis yra įdomus ir naudingas Lietuvos istoriografijai.

Ši 1559 m. G. Valavičiaus atlikta revizija ir jos ištraukos buvo ne kartą publikuotos. Viena žymiausių G. Valavičiaus revizijos publikacijų – 1867 m. Vilniaus Archeologinės komisijos išleistas veikalas tokiu pat pavadinimu. Reikėtų pasakyti, kad darbe gan svarbus V. Žemaičio veikalas „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme“. G. Valavičiaus girių revizija ir jos ištraukos taip pat publikuotos kitų autorių darbuose.

Būtina paminėti I ir II Lietuvos Statutus¹³ bei kitus XVI a. valdovo įsakymus, susijusius su miškais ir miško prekių gamyba. Minėtieji šaltiniai be savo teisinės svarbos leidžia geriau suprasti, kuo miškai ir miško teikiami produktai buvo svarbūs LDK didžiajam kunigaikščiui.

⁶ J. Matusas „Medžioklė pas mus senovėje“. „Mūsų girios“. Kaunas . 1943 . liepa. Nr.5

⁷ J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1943m.rupjūčio–spalio mėn.

⁸ S. Karčiauskas. „Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto Augusto įstatymas–instrukcija karališkiesiems girininkams“. „Mūsų girios“. Kaunas.1968 m. Nr.11. P.10

⁹ M.Husovianas „Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“. Vilnius. 1977m.(vertė B. Kazlauskas)

¹⁰ A.Šreteris „Apie Nemuną“. (vertė B. Kazlauskas) Vilnius.1969m.

¹¹ Grigorijus Valavičius- (lenk.*Grzegorz Wollowicz*, 1535 m. – 1580 m.) – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinis veikėjas. nuo 1567m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės medžioklis. |Žygimanto Augusto pavedimu 1559 m. vadovavo miškų revizijai. Lietuviškoji Tarybinė enciklopedija Vilnius 1984. T.12.Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 24 psl.

¹² Pilnas G. Valavičiaus veikalo pavadinimas buvo: „Реистр списанья и выведенья пушъ и переходов зверинных и панстве его королевское милости великом Князестве Литовском которое стапо за росказанем его королевское милости нашего милостивого пана через меня Григоря Богдановичя Воловичя старосту Мстибоговского“

¹³ Pirmasis Lietuvos Statutas (1529m.) parengė Irena Valikonytė, Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius . Vilnius.2001. m.

J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943 m. Rupjūčio–Spalio mėn. P. 3.

1. LIETUVOS MIŠKAI XVI AMŽIUJE

Kalbant apie Lietuvos įvaizdį tiek ankstesniu, tiek darbe aprašomu laikotarpiu, ne vienam prieš akis iškyla gūdus, neperžengiamomis šimtametėmis giriomis ir miškais apaugęs kraštas. Tokį, dar Dlugošo laikais suformuotą, Lietuvos gamtos įvaizdį galima sieti su negausiai išlikusiais to meto šaltiniais: jų autoriai dažnai remdavosi ne savo patirtimi, o ankstesniais LDK gamtos aprašymais. Tačiau šiame skyriuje metraštininkų pateikiamos medžiagos autentiškumo neanalizuojame. Pagrindiniu šio skyriaus tyrimo objektu laikysime Lietuvos miškus, t. y. – jų vaizdavimą įvairiuose iki mūsų dienų išlikusiuose XVI amžiaus šaltiniuose.

Šiame skyriuje analizuosime įvairius XVI amžiaus tekstus, kuriuose minimi Lietuvos miškai. Kaip jau minėta, gausiai išlikusių šaltinių, kurie aprašytų miškų rūšis ir būklę nėra, todėl šiuos tekstus suskirstėme į dvi pagrindines dalis:

- 1) miškų vaizdavimą romantinio pobūdžio kūriniuose
- 2) miškų aprašymą G. Valavičiaus girių revizijoje ir kituose šaltiniuose.

Svarbu paminėti, kad miškai XVI amžiaus Lietuvoje buvo ypač reikšmingi. Kaip teigia profesorius J. Kuprionis, miškai anuomet užėmė 60% valstybės teritorijos.¹⁴

Apie ano meto girių didumą užsimena ir Zenonas Ivinskis, teigdamas, jog XVI a. girios Lietuvoje kartais būdavo net 10-15 mylių ilgio¹⁵.

Atliekant šį tyrimą nepavyko rasti žemėlapių, kuriuose būtų vaizduojami XVI amžiaus LDK miškai ar jų ribos. Žemėlapių paaiškinimuose tiesiog užsimenama, jog: „Kraštas turi labai daug gerų miškų, kurie labiausiai medžioklėje ir medaus gaminime duoda vaisių ir kuriuose pakankamai gaunama medžiagos laivams, namams statyti, ir anglims išgauti“¹⁶.

¹⁴J. Kuprionio pratarmė Vinco Žemaičio knygai „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus Lietuvos girių surašyme“. Čikaga. 1964 m.P. 11.

¹⁵ Z. Ivinskis „rinktiniai raštai“ Roma 1986m.2T.P.129.

¹⁶Iš T. Makovskio paruošto ir M.K Radvilos Našlaitėlio išleisto LDK žemėlapių paaiškinimų. „LTSRS istorijos šaltiniai“T.1.P..222

1.1 XVI a. Miškų vaizdavimas literatūroje

Dalyje autorių darbų, užsiminusių apie XVI a. Lietuvos miškus vyravo romantinis rašymo stilius. Romantizmo atstovų darbai pasižymėjo silpniau ar stipriau išreikštu vietovių ar įvykių mitologizavimu. Į pasakojimus nevengiamai įpinta ir dieviškų būtybių, dažniausiai šie tekstai yra vieninteliai šaltiniai, bylojantys apie XVI a. miškus. Taigi, atmetus jau minėtus romantizmo elementus, šių autorių darbus galime laikyti tinkamais kraštovaizdžio aprašymo tyrimui.

Mikalojus Husovianas savo poemoje, skirtoje stumbro medžioklės aprašymui, kalbėjo apie šį taurų, Lietuvoje gyvenantį žvėrį. Aprašydamas miškus autorius pirmiausia pastebėjo kiek naudos jie duoda vietiniams žmonėms:

*Nors ši tauta ir labai turtinga visokių gėrybių,
Bet ji už viską labiau vertina savo girias.
Ir ne dėl to jiems miškai žalieji be galo patinka,
Kad šeiminkams saviems teikia gėrybių gausių,
Girios jiems duoda kasmet geltonojo vaško gausybę,
Duoda daugybę dervos, taip reikalingos laivams,
Gauna ir kailių puikių iš jų žeminiams drabužiams
Svečias šalies tolimos jei pinigine pilna
Jie į plačiąsias marias rąstus savo upėmis siunčia
Ir visą tai, kas statyt tinka lenktiesiems laivams,
Siunčia kraštams lygumų tiems, kur girių savijų neturi,
Kad galėtų jie ten rėst ir statyti namus.
Medžiai čia auga vešliai ir niekad mes nesame matę
Vietoj kurioj nors kitoj tokio didumo, kaip čia.
Nors čia ir vaismedžių nėra, kas galės palaikyt juos bevaisiais?
Gausiai jie turi medaus, dūzgesio bičių pilni.
Nuo įvairiausių gėlių laukai aplinkui pakviptę
Čia valstiečių būriai pluša juose tarp miškų
Kad būtų vietos koriais, aukštai išskobiamas medis-
Padedant rankoms žmogaus, ruošiamas šitaip medus¹⁷.*

¹⁷M. Husovianas „Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“. Vilnius.1977.m.P. 43, 45. (vertė B. Kazlauskas)

Pateikiamoje citatoje matyti, kad miškas žmogui buvo svarbus ne vien gyvybiškai (miškuose žmonės kopinėjo medų, rinko vašką, iš sumedžiotų žvėrių kailių siūdinosi apdarus), bet kartu tai buvo būdas užsidirbti (miško gėrybes lietuviai parduodavo kaimyniniams kraštams). Poemoje autorius neužsimena apie medkirčius ar kitus miškų darbininkus. Tai savaiame suprantama, nes tuose miško plotuose, kuriuose buvo rengiamos medžioklės, miško darbai, dėl saugumo sumetimų nevyko miško darbai.

Apie medžių kirtimą ir jų plukdymą upėmis užsiminė vokiečių kilmės romantikas A. Šreteris:

Tu dar pridurk, kad vandenys šie dažniau nei lig šiolei

Iš tautos artimos žaliąjį turtą plukdys.

Čia satyrai linksmi, tankiųjų girių dievaičiai,

Skardžiais pakrančių aukštų veda linksmuosius chorus.

Jie sugebės sunkiuosius medžius iš girių išrinkti

Šie godžiąja upe sieliais tolyn nukeliaus.¹⁸

Panagrinėjus, ką svarbaus aprašydami miškus išskiria jau minėti autoriai, toliau darbe analizuojami pačių miškų aprašymai. Vienas pirmųjų Lietuvos istorikų senovės miškus aprašė taip:

Neišžengiami pušynai, eglynai, beržynai, ąžuolynai nuo amžių amžiais suaugę niuksojo ir visi vienu viena giria buvo, upėmis tiktai ir upeliais išvagota, nes ir tos pačios upės ir upeliai perkaršusiais medžiais užvirtę, kuriuos pavasario ar rudens tvanai tevokė (tevalė)¹⁹.

Simonas Daukantas, aprašydamas miškus, teigia, kad visą Lietuvą supo viena neišžengiama giria:

Visas kraštas viena giria niuksojo, į kurios tankmę ne vien gyvulys, bet ir žmogus negalėjo įlįsti. Nuo audrų ir vėtrų sankritos gulėjo ant kita kitos suraizgytos; pražilę ąžuolai, eglės, beržai, pušys, vinkšnos, skroblai, uosiai, klevai puvo, ant kits kito nuo karšaties išvirtę, žemę krėsdami augantiems ant savęs sūnums ir dukterims, keliais klėbiais jau neapkabinamoms²⁰.

Šiomis eilutėmis garsus istorikas norėjo vaizdingai aprašyti buvusių miškų didumą ir tankumą. Kyla klausimas: jei tos girios išties buvo tokios neįžengiamos, kas galėjo jose rinkti gėrybes, taip gausiai

¹⁸A.Šreteris „Apie Nemuną“. (vertė B. Kazlauskas). Vilnius.1969m.P.17.

¹⁹S. Daukantas „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. Vilnius.1993m. P.22.

²⁰Ten pat. P.23.

aprašytas jau minėtų autorių? Norėdamas pagrįsti šį teiginį Daukantas tvirtina, kad 1564–1566 m. vykusio miškų surašymo metu žemaičių girios liko neišmatuotos:

*Abelnajai pamierkai (Visuotiniam žemės matavimui) Kamarninkai (matininkai) pačiuose Žemaičiuose paliko girias nemieruotas dėl to vien, jog žmogus tenai įlįsti ir su kirviu nieko padaryti neišgalėjo*²¹.

S. Daukantas labai išsamiai ir negailėdamas gražių epitetų aprašė girios medžius:

*Liemeningos eglės, pušys klėbiais neapkabinamos, per kits kitą į padanges mušės, kurių viršūnių atsivertęs nepriregėsi; pražilę ąžuolai, šimtais metų savo amžių lykuojantys (skaičiuoją), savo barzdotomis šakomis tarsi viens kito karšatį ramstantys. Liepynuose, beržynuose tas pats buvo, kuriuose klevai, vinkšnos ir skroblai augdami tarsi jas nuo kita kitos skaldė, idant į vieną nesuaugtų. Trumpai sakant vienur kuplūs pušynai it nendrynai, kitur tankūs eglynai it kanapynai niūksojo, o tarp jų kuokštai beržynų, liepynų, klevynų, ąžuolinų, upušrotų (drebulynų) joriavo (žaliavo), it vilnys į padebesius mušdamos*²².

Iš šio miškų aprašymo galime teigti, kad tada, kaip ir mūsų dienomis, Lietuvoje dominavo mišrūs miškai. S. Daukantas mini miškuose augančius šimtamečius ąžuolus, todėl galima daryti prielaidą, jog tai buvusios senos girios. Šį faktą autorius pagrindžia teigdamas, kad miškai „buvo neįžengiami“, „tarp savęs susiraizgę“ ir pan. Mūsų nuomone, šiuos faktus galėtume traktuoti kaip netiesioginį įrodymą, kad miškų kirtimas ir medienos naudojimas S. Daukanto aprašomuoju laikotarpiu nebuvo smarkiai paplitęs. Tai galbūt lėmė nuo seno susiformavusi pagarba miškams, tikėjimas, kad juose gyvena pagonių dievai.

Mykolas Balinskis, Simono Daukanto amžininkas savo veikale, skirtame Vilniaus miesto istorijai, aprašydamas karališkųjų asamėnų medžiokles užsimena ir apie pačius miškus:

*Nors Mendzižėčės*²³ *girios daugiau negu 3000 valakų plotas, kuriam priklauso ir Rūdininkų medžionė, buvo nežmoniškai nuniokotas, išliko šiame žvėryne iki šiol puikaus miško pėdsakų*²⁴.

Manytumėm, jog minėtasis nuniokojimas gali būti sietinas su: 1) Lietuvos teritorijoje vykusiais karo veiksmais, 2) XVI amžiuje vis besiplėčiančiu miškų kirtimo ir jų naudmenų eksportavimu. Šiam teiginiui pritaria M. Balinskis:

²¹S. Daukantas „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. Vilnius. 1993m. P.22.

²²Ten pat.

²³Mendzižė- vienos iš Rūdninkų girios dalies buvęs pavadinimas. Mykolo Balinskio knygos „Vilniaus miesto istorija“ vertėjų pastaba.

²⁴M. Balinskis „Vilniaus miesto istorija“. Vilnius. 2007 m. P. 256.

*Pati vietovė, supama pelkių ir raistų, netinkama gyventi, lėmė tai, kad žmogaus ranka jos niekada nelietė iki pat mūsų laikų, kai sumažėjus miškų, mediena tapo pagrindinis vidaus ir užsienio prekybos objektas*²⁵.

Aprašydamas miškus, M. Balinskis, kaip ir mūsų cituotas S. Daukantas akcentuoja miškų senumą:

*Pagaliau šie miškai, kaip ir tie, kur per keliolika mylių nusidriekę nuo Rūdninkų link Nemuno: Varėnos, Valkininkų, Merkinės ir kiti, - priklauso amžinosioms girioms, siekiančioms pačių žmonijos atsiradimo žemės rutulyje pradžių*²⁶.

Pritardamas S. Daukanto teiginiams apie buvusį girių tankumą ir amžių, M. Balinskis aprašė Rūdninkų girią:

*Seniau Rūdninkų girios išties buvo neperžiangiamos ir žmonių neištirtos, nes žemvaldžių miškuose nuo Rūdninkų link Ašmenos ir Lydos besidriekiančiuose, kaip ir pas mane (turima omenyje pas Mykolą Balinskį), Jašiūnuose, kur ne kur stūkso pilkapiai - nenuginčijami žmonių gyvenimo nuo tolimiausių amžių pėdsakai. O Rūdninkų miškuose nieko panašaus ir neįmanoma būtų rasti*²⁷.

Rūdninkų girios vardo kilmę autorius aiškina tuo, jog čia nuo seno būta rūdos telkinių:

*Jų pavadinimas kilęs nuo nemažų geležies rūdos klodų, slypinčių po pelkėmis ir girių tankmėmis*²⁸.

Šis teiginys leidžia nuspėti, kuo minėtos girios traukė miško medžiagų gamyba ir prekyba užsiimančius asmenis. Deja, dėl jau mūsų aptarto Rūdninkų girios nepraeinamumo nebuvo galimybių plėtoti šios veiklos.

Panašus girių naikinimas XVI a. vyko Sūduvos krašte (db. Suvalkija). Apie tai užsimena garsus Lietuvos istorikas Zenonas Ivinskis, teigdamas, jog:

*Sūduvos Dykra XVI-XVIIIa. Taip negailestingai ir neplaningai buvo eksploatuojama (naikinama), kad ana senoji girių romantika, buvusios Dykros laikus beprimindama tik nereikšminguose lopeliuose*²⁹.

²⁵M. Balinskis „Vilniaus miesto istorija“ Vilnius.2007.m.P. 256.

²⁶Ten pat.

²⁷Ten pat.

²⁸Ten pat.

²⁹Z. Ivinskis Rinktiniai Raštai. Roma.1986 m.T.2 P.137.

1.2 Miškų aprašymas Grigorijaus Valavičiaus Lietuvos miškų ir girių surašyme

Aptarus kaip miškus vaizdavo romantizmo krypčiai priskirti asmenys, analizuojame kitokį, galbūt objektyvesnį, neturintį tiek pagražinimų, miškų aprašymą. Šiame skyrelyje pagrindinis dėmesys bus skiriamas Grigorijaus Valavičiaus 1559 metais atliktam Lietuvos girių surašymui. Tokį savo pasirinkimą aiškintume tuo, kad G. Valavičius savo girių surašyme, aprėpė praktiškai visas Lietuvos girias ir miškus. Minėtas surašymas buvo vykdomas LDK didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto pavedimu. Valdovas, suprasdamas miškų, kaip vieno iš pagrindinių pajamų šaltinių svarbą to meto gyvenime, liepė savo pareigūnui G. Valavičiui tiksliai išmatuoti ir aprašyti valdovui priklausančius (valstybinius) miškus. Visa tai leidžia teigti, jog minėtas surašymas atliktas gana smulkmeniškai ir buvo pakankamai objektyvus.

Knygoje, skirtoje G. Valavičiaus girių surašymui aptarti, V. Žemaitis pažymi:

Jis (Valavičius) nemini jokių medžių skirčių (veislių), sudarančių medynus, nei žvėrių, išskyrus Stumbrus³⁰.

Girių, esančių dabartinėje Lietuvos teritorijoje, surašymą Grigorijus Valavičius pradeda nuo Alytaus miškų (originale Valavičius vadina *Пушь*). Pasinaudodami Vinco Žemaičio veikale esančiu termino *Пушь* vertimu „medė“, toliau darbe šį terminą vartosime kaip sinonimą girioms ir miškams apibūdinti. Aprašydamas Alytaus medę, Valavičius išsamiai aptaria jos ribas. Apibendrintai jas galima nusakyti taip:

Alytaus medė prasideda „nuo Simno, eina iš Žeimių į Rytus Bambenos (Бомбенy), kuri išteka iš Simno ežero <...> Kitoje pusėje šios ribos ejo Dūsios ežero pakrante, kur, pasak Valavičiaus, buvo pono Trakų vaivados girios ir Metelių dvaras³¹.

Deja, G. Valavičius neaprašo pačių miškų. Tai galėtume paaiškinti tuo, kad vienas iš pagrindinių G. Valavičiaus girių surašymo tikslų buvo išmatuoti ir aprašyti girių ribas, šalia jų esančias šienaujamas pievas. Taigi, mūsų tyrimui aktualus miškų aprašymas neįėjo į miškų surašinėtojų užduotį. Bendras Alytaus miškų plotas buvo:

14 mylių išilgai ir dvi, kartais trys mylios skersai³².

³⁰Vincas Žemaitis „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme“. Čikaga. 1964 m.P. 37.

³¹Ten pat.

³²Г. Б. Воловичь Ревизия пушь и переходовъ звериныхъ.... Виленская археографическая комиссия. Вилно. 1867г.Стр.36.

Kita, ne ką mažiau mums svarbi medė žaliuoja aplink Birštoną. Kaip rašo G. Valavičius, ji prasideda:

„Išvažiuojant iš Punios medės, Dovinės upe, kuri išteka iš Žuvinto ir eina iš Rytų į Vakarus keturias mylias į Šešupės upę³³.

Medės siena baigiasi prie Lipono (Липонь) upelio, esančio prie Prūsų sienos.³⁴ Čia, pasak G. Valavičiaus, baigiasi siena tarp jo karališkosios malonybės medės ir Prūsų kunigaikščio miškų³⁵. Savo dydžiu Birštono medė buvo didesnė už prieš tai aptartą Alytaus:

Šios medės ilgis siekia nuo aštuoniolikos, ar šešiolikos mylių. Vietomis ilgis gali būti net dvidešimt mylių. Plotis girių apie penkias mylias³⁶. Prie Birštono medės buvo įsikūrę kunigaikščio Jaroslavo kaimai³⁷.

Darsūniškio medė buvo prie Nemuno ir tęsėsi vieną mylią ir iki Tursono kalno, Vicjo (Vicjam) upeliu, kuris įteka į Jiesią³⁸. Būtent Jiesia ir skyrė aprašomą medę nuo Rumšiškių miškų. Darbo autoriui G. Valavičiaus revizijoje nepavyko aptikti duomenų apie Darsūniškio medės plotą. Remiantis autoriaus pateiktais duomenimis, ši medė turejo būti panašaus dydžio kaip ir Rumšiškių, kurią girių surašinėtojas nurodo buvus trijų mylių ilgio ir mylios pločio³⁹.

Daugiau duomenų turime apie Kauno medę. Jos siena prasidėjusi nuo Kristoforo kelio (От дороги Кристофора). Šis kelias skiria Kauno (dešinėje) ir Darsūniškio (kairėje) medes.⁴⁰ Netoli Šešupės tekėjęs Višakio upelis skyrė Kauno ir Vilkijos girias. Nuo šio upelio siena eina link Ilgojo Kuto (Долги Кут), kur buvo Kauno ir Sapiegų miškai (Conegu).⁴¹ Kaip apibūdina G. Valavičius:

Važiuojant į Kauną, Kauno medė yra dešinėje pusėje, o pono Ivano Kuncevičiaus (Кунцевичъ) – kaireje⁴².

Aprašant aplink Kauną buvusius miškus reikia paminėti profesoriaus Zigmanto Kiaupos pastebėjimus:

³³ Стр.3 Г. Б. Воловичъ Ревизия пушь и переходовъ звериныхъ.... Виленская археографическая комиссия. Вилно. 1867г .Стр.39

³⁴Тен.pat.

³⁵Тен pat.

³⁶Тен pat.Стр.40.

³⁷Тен pat.

³⁸Тен pat. Стр.41

³⁹Тен pat.

⁴⁰Тен pat.Стр.42

⁴¹Тен pat.

⁴²Тен pat. Стр.43.

Kauno miesto nuosavybė buvo dideli žemės plotai kairiajame Nemuno krante, vadinamoji Freda. Didžioji šių plotų dalis buvo apaugusi miškais ir sudarė Kauno miesto girią. Ji 1531 m., kaip teigė Kauno seniūnas Jonas Radvila, miestui duota, kad miestiečiai Kauno miestą statydintų ir aptvertų ir pajamomis iš girios mokėtų miesto skolas⁴³.

Taigi iš šios citatos matome, jog miškai buvo dovanojami miestams, kaip būsimas pajamų šaltinis, kuris leistų plėstis miestui.

Vilkijos medės siena prasideda nuo Vilkijos miestelio, konkrečiau nuo pro jį tekančio Nemuno, ir eina iki Šušvės, išilgai Josvainių medės sienos.⁴⁴ Aprašydamas šios medės ribas, G. Valavičius mini prie jos gyvenusius bajorus. Iš išvardintų asmenų paminėsime poną vėliavininką (Хоружиць) Janą Gradauską (Янъ Ганцевиць) ir poną Janą Skogrodovskį (Янъ Скогородовский), turinčius miško kirtimus (обрубь) tarp Vilkijos valakų⁴⁵. Šiek tiek toliau gyveno kunigaikštis Barovskis (Боровъский), turintis savo miško Gaižuvoje.⁴⁶

Merkinės (Мереское) medės siena prasideda nuo Blindžio (Blindy) ežero ir eina iki Ančios ežero (Anči). Nuo Ančios eina tęsiasi iki Skaisčio ežero (Jasnaja) ir dešinėje ribojasi su Perlamo mede⁴⁷. Kita Merkinės medės sienos pusė prasideda nuo Perlamo medės sienos važiuojant link Prūsų. Nuo Seivų ežero (Sejvov) siena eina viena mylia iki kunigaikščių Sluckių Punio ežero ir Kirsnos upelio, kuris atskiria Merkinės ir Nemunaičio medes⁴⁸. G. Valavičius nurodo šias Merkinės miško apimtis: išilgai medė eina dešimt mylių, skersai keturios, kai kur mažiau⁴⁹.

Veliuonos (Velenskoe) medės ribos eina nuo kelio ir Impitvės (Impitv) upelio. Šis kelias, pasak girių surašinėtojo, eina nuo Nemuno iki Šešupės ir atskiria Vilkijos ir Veliuonos medes⁵⁰. Kitoje pusėje giria ribojasi su Pono Sapiegos miškais, palikdama Veliuonos medę dešinėje⁵¹. Šio miško ilgis 9 mylios nuo laukų, plotis 5 mylios⁵².

Galiausiai aprašysime Jurbarko medes. Jos prasideda nuo Jurbarko miestiečio Jano Uloniečio (Jan Ulonovy) žemių, esančių prie Markupio upelio, ir baigiasi ties Novos upeliu, kuris atskiria Jurbarko ir Veliuonos medes⁵³.

⁴³Г. Б. Воловичъ Ревизия пушь и переходовъ звериныхъ.... Виленская археографическая комиссия. Вилно. 1867г. Стр.43.

⁴⁴Тен пат..Стр.44.

⁴⁵Тен пат.

⁴⁶Тен пат.

⁴⁷Тен пат. Стр.47.

⁴⁸Тен пат.

⁴⁹Тен пат.

⁵⁰Тен пат.

⁵¹Тен пат.

⁵²Тен пат.

⁵³ Г. Б. Воловичъ Ревизия пушь и переходовъ звериныхъ.... Виленская археографическая комиссия. Вилно. 1867г. стр.60.

Darbe pateikta tik dalis G. Valavičiaus revizuotų girių, kadangi likusios turi menkesnę vertę darbo tyrimui. Šis gan tikslus Grigorijaus Valavičiaus girių ribų aprašymas mums naudingas pirmiausia tuo, kad iš jo galime spręsti, kur apytikriai vyko pagrindiniai miško kirtimų ir miško naudmenų gavybos darbai. Galima išskirti keletą G. Valavičiaus revizijos trūkumų: praktiškai nepateikiama žinių apie pačius miškus, ar jose esančių medžių prekybinę vertę.

1.3 Kiti Lietuvos miškų aprašymai

Mokslinėse publikacijose aptinkama straipsnių, skirtų mūsų tiriamo laikotarpio miškų aprašymui. Vienas iš tokių būtų 1958 metais „Mūsų girių“ žurnale publikuotas Z. Balevičiaus straipsnis skirtas Lietuvos miškams XV-XVI amžiuje. Aprašydamas miškus, minėtas autorius teigia, kad

Dar XV-XVI amžiuje didžiajam kunigaikščiui priklausė milžiniški miškų masyvai, pradedant nuo Dniepro, toliau einant per Baltarusijos pelkes, Rūdninkų giria, Valkininkų, Gardino, tame tarpe Belovežo ir beveik visos Užnemunės girios⁵⁴.

Rašydamas apie girių kolonizavimą autorius pastebi, kad kolonizuojami buvo ne tik miškų pakraščiai, bet ir jų vidurys⁵⁵. Šis procesas, pasak Balevičiaus, vyko spontaniškai, dažnai savavališkai. Didžiojo kunigaikščio žemės, miškai kirtosi su didikų, bajorų ar net laisvųjų valstiečių laukais ir miškais⁵⁶.

Straipsnyje, skirtame medžioklės istorijai, dr. Jonas Matusas teigia, kad:

Lietuva buvo apaugusi miškų miškais, pilnais žvėrių, žvėrelių⁵⁷.

Čia, dar kartą pabrėždamas šalies miškingumą, autorius greičiausiai cituoja jau aptartus romantinio stiliaus istorikų darbus.

Plačiau apie buvusias miškų rūšis J. Matusas kalba kitame, miško gaminių istorijai skirtame, straipsnyje. Aptardamas jas, autorius teigia:

⁵⁴Z. Balevičius „Lietuvos miškai XV-XVI amžiuose“. „Mūsų girios“. Kaunas.1958m . Nr.3. P. 14.

⁵⁵Ten pat.

⁵⁶Ten pat.

⁵⁷J. Matusas „Medžioklė pas mus senovėje“. „Mūsų girios“. Kaunas . 1943 m. liepa. Nr.5 P.11.

Sausoje dirvoje augo miškas tiesiogine prasme (wald, las, les), o drėgnose ir pelkėtose vietose – krūmokšniai, brūzgai (strauch, damerow; dombrowa, kustovje lichoe, bolotina)⁵⁸.

Tai, anot autoriaus, aiškiai atsispindi XVI amžiaus dvarų inventoriniuose sarašuose. Juose aprašomi „krūmokšniai“, „bloga žemė“ (dombrowy, gruntu podlego), „pelkėti krūmokšniai“ (dombrowy blotney)“ ir „pelkėtas miškas (lasu blotnego). Čia auga nuskurdę medeliai, tinkami tik kurui: „Medžiai kūrenimui (dzrewo na palenę, ku paleniu godne)“, „krūmokšniai malkoms (dombrowy godne na drwa)“, arba dar „malkoms ir tvoroms“ (na drova i nagorodbu)⁵⁹.

Autorius minėtam tipui priskiria šiuos medžius: ,

Tuos krūmynus sudarė juodalksniai ir baltalksniai, pušys, beržai. Kartais ąžuolai su uosiais⁶⁰.

Juos autorius vadina medžiais – neūžaugomis. Išimtį, pasak J. Matuso sudarydavo tik juodalksniai:

Kurie ir tokiomis sąlygomis išaugdavo sienojiniai medžiai (olszyny, godney na budowanie)⁶¹.

Pasak J. Matuso, istoriniuose šaltiniuose randamas terminas „grauda“ (vok. *grawde*). Pasitelkdamas garsaus Prūsijos istorinių šaltinių leidėjo Theodoro Hirscho aiškinimus, „Graudiniais“ autorius yra linkęs laikyti anglių deginimui ir deguto varymui skirtus medžius⁶². Savo darbe J. Matusas kelia klausimą – kokie medžiai augo ano meto mūsų miškuose? Atsakydamas į tai remiasi 1588 m. Lietuvos Statutu, kuriame aiškiai išskirti „Bory“ ir „Gai“⁶³. Straipsnio autorius daro prielaidą, kad tai greičiausiai bus pušynai ir ąžuolynai⁶⁴. Pagal tiesioginius ir netiesioginius duomenis Lietuvos giriose dar augo vinkšnos, eglės, alksniai (baltalksniai ir juodalksniai), beržai, guobos, liepos. Iš įdomesnių medžių reiktų, paminėti kukmedį (*Taxus baccata*)⁶⁵. Kukmedis, ar jo gaminiai, anot Matuso, apskritai buvo auginami eksportui⁶⁶. Aptarėme kelias, ko gero dažniausiai pasitaikiusias, medžių rūšis. Iš likusių reiktų paminėti tuos, kurių gaminiai, pasak Matuso, buvo

⁵⁸J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943m. Rujūčio-Spalio mėn. P.1.

⁵⁹Ten pat.

⁶⁰Ten pat.

⁶¹Ten pat.

⁶²J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943m. Rujūčio-Spalio mėn. P.2.

⁶³Ten pat.

⁶⁴Ten pat.

⁶⁵Ten pat.

⁶⁶J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943m. Rujūčio-Spalio mėn. P.2.

naudoti amatams ir gaminti žemės ūkio padargams. Tam iš esmės tiko kietmedžiai⁶⁷. Gyvenamiems namams ir ūkio trobesiams statyti imdavo paprastai eglinius, pušinius, retkarčiais beržinius ar juodalksnio rąstus⁶⁸.

Trumpai aptarus medžių rūšis, kurios kalbamu laikotarpiu galbūt vyravo mūsų giriose, reikėtų apžvelgti ir pačią miškų organizaciją. Anot J. Matuso, dar XVI amžiaus viduryje mūsų krašte valdiniai miškai traukėsi (mažėjo M. D.) Kalbėdamas apie traukimosi kryptį, minėtas autorius remiasi 1557 m. nuostata, kad „miškai traukėsi nuo Baltvydžio iki pat Kauno“⁶⁹. Pasak jo, „XV-XVI amžiais palaidų miškų jau nebėra. Jie – arba valdovo, atseit didžiojo kunigaikščio, arba privatiųjų savininkų nuosavybė“⁷⁰. Nagrinėdamas miškų administracinę suskirstymą J. Matusas nurodo, jog pirmas administracinis metmuo – tai paskirstymas miškais (pušča). Jis labai senas. Kiekvienas toks miškas savaime sudarė „girininkiją“ (lensičestvo)⁷¹. Šiems teiginiams pritaria ir ankščiau cituotas Z. Balevičius, pridurdamas, kad daugelyje vietų girių ribos buvo pažymėtos kapčiais arba nurodytos vietovės ir kiti ženklai⁷². Minėtus kapčius jis priskiria dar Vytauto, o gal dar ankstesniems laikams.

Apie XVI a. miškuose buvusias medžių rūšis netiesiogiai užsimenama Aleksandro Gvaninio mūsų tiriamajame laikotarpyje keliavusio po LDK teritoriją atsiminimuose. Minimasis autorius, aprašydamas lydiminę žemdirbystę Lietuvoje, teigia:

Jeigu tame miške, kur sumanyta sėti, yra labai aukštų ir storų medžių, pavyzdžiui pušų, uosių, beržų ir panašių, tai jie neiškertami, tik tai aplinkui nukapojamos šakos ir jaunos atžalos, kad neužstotų saulės....⁷³.

Užsieniečiai XVIa. keliavę po mūsų kraštą, aprašydami miškus, be jau minėto girių didumo ir nepražengiamumo dažnai išskiria ir gausybę jiems egzotiškų žvėrių. Be tradiciškai aprašomų stumbrų bei taurų, šie keliautojai LDK aptikdavo Lietuvoje negyvenusius ernius⁷⁴.

Iki Lietuvos didžiojo kunigaikščio Zigmanto Augusto girininkijas valdė seniūnai (starosta) ir dvarų valdytojai (deržavca). Po 1559 m. Grigorijaus Valavičiaus atliktos girių revizijos, vyriausiuoju miškų pareigūnu tapo didžiojo kunigaikščio medžiotojas (Ловъщий господарский)⁷⁵. Kaip teigia jau minėtas J. Matusas, „be vyriausios miškų priežiūros, jo (didžiojo kunigaikščio

⁶⁷J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1943m. Rujūčio-Spalio mėn. P.2.

⁶⁸Ten pat.

⁶⁹Savo straipsnyje „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“ J. Matusas cituoja Lietuvos Metriką, tnp. 575. „Mūsų girios“. 1943m. Kaunas. rujūčio-spalių mėn. P.2.

⁷⁰Ten pat.

⁷¹Ten pat.

⁷²Ten pat.

⁷³J. Jurginis, A. Šidlauskas „Kraštas ir žmonės“ Vilnius. 1988m. P.63.

⁷⁴Ernius Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje aptiko ir aprašė A. Gvaninis, bei G. Merkatorius. Ten Pat. P.67.

⁷⁵Г.Б. Воловичь „Ревизия пушь и переходовъ звериньх...“. Виленской археографической комиссия. Вилно. 1867г. Стр 21.

medžiotojo M. D.) pareigos apėmė girininkų skyrimą, miško darbų nustatymą (daugiausia prekybos reikalams) rajonų ir kitus pagrindinius dalykus⁷⁶. Pagal 1567 m. išleistą instrukciją didžiojo kunigaikščio medžiotojo paskirti girininkai gavo po 3 valakus žemės ir dar 6 valakus su valstiečiais to ūkio apdirbimui. Kaip teigia minėta instrukcija besiremdamas J. Matusas, ši žemė buvo skirta „savo valstybinės vietos aprūpinimui“⁷⁷. Pasak minėto autoriaus, girininkas jam pavestose valdose šeimininkavo beveik savarankiškai: skyrė ir vadovavo ne tik žemesniems miško tarnautojams, bet ir vasltiečiams, gyvenusiems miške ar kitaip su juo susijusiais (vebrininkai, bitininkai ir kt.)⁷⁸ Šiuos gyventojus ir jų darbus aprašysime savo tyrimo trečiame skyriuje. Pagal „žvėrių sekikų“ duomenis girininkai sudarydavo eiguvų sąrašus, kuriuos siųsdavo į centrą⁷⁹. Šauliai (Стрелцы) buvo skiriami girininko. Už savo darbą jie gaudavo po 2 valakus žemės ir po vieną „činšini“, t. y. tokį, už kurį turėjo mokėti įprastus mokesčius⁸⁰. Iš paskutiniojo teiginio galime daryti išvadą, kad visais pareigūnų už tarnybą gautais valakais, išskyrus minėtus činšinius, valdininkai naudodavosi nemokėdami išdui jokių mokesčių. Į šaulių pareigas įeidavo dalyvavimas medžioklėse ir miškų ir jų turtų saugojimas⁸¹.

Aprašydamas Skirsnemunės ir Jurbarko girias, Grigorijus Valavičius mini žvėrių seklius (осочьники)⁸². Šias pareigybes įvedė pats girių surašinėtojas. Pasak G. Valavičiaus, minėti pareigūnai turi sekti žvėrių apsistojimo vietas, būtent tas, kur žvėrys prisilaiko⁸³. Anot J. Matuso, jie valdė tiek pat žemės kaip ir šauliai⁸⁴. Minėti pareigūnai savo pareigas vykdė raiti, nes jų dispocizijoje buvo 10 žirgų⁸⁵. Aprašydamas žvėrių seklių darbo metodus, J. Matusas teigia, kad „sekikai savo pareigoms miškuose įsirengdavo palapines bene iš šakų, o svarbesnėse vietose ir patvaresnes“⁸⁶. Taigi minėti pareigūnai, atlikdami savo tiesiogines pareigas, trumpesnį ar ilgesnį laiką tarpą buvo priversti apsigyventi jiems priskirtuose miškuose.

Aptarus Lietuvos miškų vaizdavimą įvairiuose šaltiniuose ir istoriografijoje galime daryti šias išvadas:

1. XIX amžiaus autorių darbuose vaizduodami tiriamo ar jam artimo laikotarpio miškai aprašomi pasitelkus gan gausius romantizmo elementus. Girių vaizdavimui pasitelktas literatūrinis rašymo tipas. Yra darbų, (kaip kad darbe pateiktoje Šreterio citatoje), kuriuose aprašomos ir mitologinės būtybės.

⁷⁶J. Matusas „Medžioklė pas mus senovėje“. „Mūsų girios“ Kaunas. 1943m. Liepa. P. 17.

⁷⁷Ten pat.

⁷⁸Ten pat.

⁷⁹Ten pat.

⁸⁰Ten pat. P. 18.

⁸¹Ten pat.

⁸²Žvėrių sekliai minimi: Г. Б. Воловичь „Ревизия пушь и переходовъ звериныхъ...“ . Виленской археографической комиссия. Вилно. 1867 г. Стр. 42.58.60.

⁸³Ten pat.

⁸⁴Z. Balevičius „Lietuvos miškai XV–XVI amžiuose“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1958m. Nr. 3. P. 14.

⁸⁵J. Matusas „Medžioklė pas mus senovėje“ „Mūsų girios“. Kaunas. 1943m. Kaunas. Liepa. P. 18.

⁸⁶Ten pat.

2. Grigorijaus Valavičiaus atlikta girių revizija suteikia gana daug išsamių žinių apie to meto miškus. Tai ypač pastebima nagrinėjant buvusių girių (medės) ribas. Kaip savo darbe, skirtame G. Valavičiaus revizijai pietinėje Lietuvos dalyje, teigia išeivijos mokslininkas V. Žemaitis, pagrindinis revizijos trūkumas yra tas, kad minėtų teritorijų duomenys nėra labai patikimi, kartais net klaidinantys.
3. Daugumoje darbų, skirtų miškų raidos istorijai, remiamasi jau minėta G. Valavičiaus revizija. Iš šių darbų galime spręsti, kad tais laikais, kaip ir dabar, vyravo mišraus tipo miškai. Kalbant apie medžius galima teigti, kad iš esmės augo spygliuočiai, beržai ir, žinoma, ąžuolai.
4. Vykstant minėtai revizijai, pareigūnų skyrimas į valdovo (valstybinius) miškus buvo tik viename iš pradinių etapų. Tai ypač patvirtina faktas, kad kai kuriuose revizuotose giriose pats G. Valavičius įveda tam tikras pareigybes ir savo nuožiūra į jas paskiria žmones.

2. MIŠKAS XVI A. LIETUVOS ĮSTATYMUOSE

Iki XVI amžiaus Lietuvos miškai, nors ir priklausę valdovui, buvo tarsi savotiška bendra nuosavybė. Didžioji dalis gyventojų (ypač bajorų luomo) galėjo laisvai įeiti ir, reikalui esant, dirbti valstybiniuose miškuose. Šiems teiginiams pritaria ir garsus rusų istorikas, Žygimanto Augusto vykdytos agrarinės žemės reformos tyrinėtojas Vladimiras Ivanovičius Pičeta (Владимир Иванович Пичета). Jo teigimu, daugelis šlėktų, naudodamiesi valdovo malone, leido sau įžengti į valstybinius miškus ir naudotis miškų teikiamomis gėrybėmis⁸⁷. Galime daryti išvadą, kad įeigos į valdovo miškus iki XVI amžiaus nebuvo įstatymiškai apibrėžtos. Kitaip tariant, nebuvo teisinių aktų, kuriais vadovaudamiesi Lietuvos valdovo miškus prižiūrintys pareigūnai galėtų bausti tuose miškuose savivaliaujančius asmenis. O jei visgi tokie įstatymai veikė, minėti pareigūnai ir pats valdovas pažeidėjus dažniausiai vertindavo abejingai. Šį savo teiginį pagrindžiame garsaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ekonomikos tyrinėtojo M. Dovnar-Zapolskio (М. Довнаръ – Запольский) duomenimis:

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nėra regalijų ar kitų didžiojo kunigaikščio aktų, reglamentuojančių medžioklę, kaip Lenkijoje. Priešingai – pastebimi dideli (M. D. bajorų) siekiai pasisavinti teisę „įeiti“ į valstybinius miškus⁸⁸.

Taigi, bajorai ne tik nevaržomai naudojami valstybiniais (valdovo) miškais, bet ir siekė pasisavinti teisę jais naudotis, o tai būtų pirmas žingsnis privatizuojant miškus. Nors ir nebuvo įrodymų apie veikusias įeigas ar miškininkystę nusakančius įstatymus, ši gyvenimo sritis visgi turėjo būti kažkaip kontroliuojama. Ko gero, reikėtų sutikti su Dovnar-Zapolski nuomone ir šią miškų kontrolę priskirti papratinei (žodinei) teisei. Tai istorikas pagrindžia karališkųjų valstiečių 1530 m. pasakytu teiginiu, kad:

Papročių pagrindu atsirado teisė į miškus, o miškas mums nuo amžių leidžiamas⁸⁹.

Šį teiginį karališkieji valstiečiai tikriausiai naudojo ginčiuose su bajorais kaip įrodymą, kad jie turi teisę į valstybinius miškus. Kaip yra žinoma, vyravo nuomonė, kad tai, kas paprotiniu būdu perduodama iš kartos į kartą, yra šventa ir nekeičiama. Tai, kad iki XVI amžiaus nebuvo sukurtų

⁸⁷В. И Пичета „Аграрная реформа Сигизмунда Августа в Литовско Русском государстве“. Москва. 1958г. Стр. 248

⁸⁸Довнаръ- Запольский „Государственное хозяйство Великог Киевь о Княжество Литовского при Ягеллоначь“ Киевъ.1901г. Т.1.тp 319

⁸⁹Тен пат. Стр. 320

atskirų su miškais susijusių įstatymų (regalijų) savo straipsnyje nurodo ir Jonas Dainauskas. Minėtas autorius teigia, kad įvairiomis privilegijomis apsaugotos karališkųjų valstiečių, bendruomenių teisės įeiti į tą ar kitą valdovo girią, rodo, kad Lietuvoje medės nebuvo išimtinės valdovo regalijos. Pakakdavo vien iš seno žinomo papročio, kad kilmingasis galėtų įeiti į valdovo girią ir ja naudotis⁹⁰. Turbūt tokie didikų „įėjimai“ vis populiarėjo, o tai paskatino įstatymiškai reglamentuoti įėjimus į miškus ir naudojimąsi jais. XVI amžiuje, išaugus miškų svarbai ir reikšmei, minėtas poreikis dar labiau sustiprėjo. M. Dovernor-Zapolskis šių įstatymų atsiradimą motyvuoja tuo, kad pasitaikydavo atvejų, kai didikai užgrobdavo valdovo miškus⁹¹. Tai tikriausiai ir skatino valdovą teisiškai nusakyti miškų priklausomybę ir reglamentuoti juose vykdomą ūkinę veiklą. Be abejo šių įstatymų reikalingumą skatino ir tai, kad mediena ir jos gaminiai tapo viena iš pagrindinių miškų verslovininkų veiklos sričių, garantavusių pelną. Iš tokio pasakymo galime daryti išvadą, kad šių įstatymų atsiradimą tiesiogiai lėmė tai, kad valdovas prieštaravo minėtai veiklai, vykdomai jo miškuose.

2.1 Įeigos

Pirmieji bandymai įstatymiškai įteisinti miškų nuosavybės formas buvo taip vadinamos teisės į miškų įeigas (servitutai). Šios teisės, kaip teigia Dovernor-Zapolskis, nusakydavo asmenų teisę į miškus⁹². Teisės į įeigas išsirutuliojo iš jau minėtų paprotinės (žodinės) teisės.⁹³ Laikui bėgant minėtieji servitutai įgavo vis daugiau teisių ir tapo pagrindu atsirasti asmeniniams prekybiniam ir gamybiniams sandoriams⁹⁴. Jie aprėpė visus su miškų nuosavybe susijusius reikalus. Minėtieji teisiniai dokumentai lėmė ir tai, kad atsirado asmenų grupė, neturėjusi visų teisių savo asmeniniuose miškuose. Tokius asmenis Zapolskis įvardijo kaip nepilnateisius valdytojus (неполноценные провители)⁹⁵. Teisės į įeigas tai pat apėmė ir miestų teises naudotis miškais: tiek į miesto valdas įėjusius, tiek ir pagal įvairias privilegijas gautus leidimus įeiti į valstybinius miškus⁹⁶. Kalbėdami apie įėjimus (įeigas) į miškus norėtume išskirti žemaičių atvejį. Jis ypatingas tuo, kad privilegijos įeiti į valstybinius miškus apėmė visą regioną⁹⁷. Žemaičiai ne tik noriai

⁹⁰J. Dainauskas „Miškų ūkis XVI-tojo šimtmečio Lietuvos įstatymuose“. Straipsnis publikuotas V. Žemaičio knygoje „Pietinė Lietuva Grigaliaus valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme. Čikaga. 1964 m. P. 45.

⁹¹Довнаръ Запольскій „Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“. Киевъ. 1901г. Т. I. Стр 319.

⁹²Ten pat.

⁹³Ten pat.

⁹⁴Ten pat.

⁹⁵Ten pat. Стр. 320.

⁹⁶Ten pat.

⁹⁷Ten pat.

naudodavosi šiomis privilegijomis, bet ir iškilus ginčams, per savo pasiuntinius seimuose, primindavo apie jas valdovui.⁹⁸ Tačiau, kaip nurodo Zapolskis, žemaičių šlėktos (bajorai), valdovui apie jas užsimindavo ne gindami viešuosius (žemaičių) interesus, o dažniausiai norėdami išsireikalauti nevaržomų teisių į miškus.⁹⁹ Vienas toks atvejis užfiksuotas 1563 m. Žemaičių atstovai Seime kreipdamiesi į valdovą teigė, kad nori gauti privilegiją į miško įeigas, kurią naudotų savo reikmėms.¹⁰⁰ Valdovas patvirtindamas prašymą kartu išaiškino, kad į minėtos teisės į įeigas neapima teisės į miško naudmenų gamybą¹⁰¹. Panašus prašymai servitutams buvo nagrinėjami ir 1554 metų Seime, kuriame prašyta išsaugoti teisę į miškus, ežerus ir naudotis šienaujamomis pievomis, esančiomis pamiškėse¹⁰². Šis prašymas leidžia teigti, kad minėtos privilegijos buvo suteikiamos konkrečiam ribotam laikui ir jam pasibaigus, privilegijų turėtojai būdavo priversti prašyti valdovo malonės atkurti turėtas teises. Kita vertus, prašymai atkurti teises gali būti siejami ir su valdovo kaita. Kaip žinome, tokiais atvejais pasikeitus valdovui, įvairios privilegijos būdavo peržiūrimos, iš naujo patvirtinamos arba praplėčiamos jų teisės.

Privilegijos ne tik suteikdavo vienokius ar kitokius leidimus, bet ir nustatydavo mokesčius. Geras to pavyzdys būtų 1529 m. išleistas Žemaičių žemės įstatymas (privilegija). 35 jos straipsnis teigia: „

<...> kas liečia kiaunių mokestį, kurį mūsų žmonės kiaunininkai mums mokėjo po šešiolika grašių, taip pat įsakome ir toliau mokėti tą pačią sumą¹⁰³.

Iš šio trumpo nurodymo aiškėja ne tik suma, kurią minimi kiaunininkai moka už galimybę medžioti valdovo miškuose, bet ir tai, kad ši veikla ko gero valdovui nešė gan stabilias pajamas, tad jis savo nurodymais liepia ir toliau mokėti.

⁹⁸Довнаръ Запольскій „Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“. Киевъ. 1901г. Т.1. Стр 320.

⁹⁹Ten pat.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹Ten pat.

¹⁰²Ten pat. Стр 322.

¹⁰³J. Dainauskas „Miškų ūkis XVI-tojo šimtmečio Lietuvos įstatymuose“. Straipsnis publikuotas V. Žemaičio knygoje „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme“. Cikaga.1964m. P. 42.

2.2 Miškai I ir II Lietuvos Statutuose

Ankstesniame skyrelyje išvardintos priežastys galėjo lemti tai, kad miškai ir visa, kas su jais susiję, buvo įtraukti į 1529 m. paskelbtą Lietuvos Statutą. Miškų nuosavybei ginti ir visiems miškuose vykstantiems darbams reglamentuoti buvo skirti aštuntasis ir devintasis pirmojo Lietuvos statuto skyriai. Jame esantys įstatymai ir nustatymai apima gana platų arealą: nusakoma ne tik kas ir koku tikslu gali įeiti į miškus ir verstis juose ūkine veikla, bet kartu gana detalai nurodomos baudos, įvykdžius įvairius pažeidimus.

Kaip jau minėjome, su miškais susiję nuostatai buvo labai įvairūs ir gana išsamūs. Statutas nustatė ir ginčų dėl žemės ar miškų tvarką. 1529 m. išleisto pirmo Lietuvos statuto 9-ojo skyriaus šeštas punktas teigia:

Kas ginčytųsi dėl drevių ar dėl įeigų į girią ir kas norėtų ką nors iš drevių ir išeigų išstumti, kaip turėtų tarp jų vykdyti teisingumą¹⁰⁴.

Pagal minėtą punktą asmenys, konfliktuojantys dėl įeigų į miškus ar drevių, turi elgtis atitinkamai:

O kas ginčytųsi dėl drevės ar įeigų girioje ir kas norėtų ką iš savo drevių ir išeigų išstumti, ir kaip nors į svetimas rankas kieno nors dreves ar įeigas kas perleistų, kai tai dažnai pasitaiko tarp žmogynų, jog stokodamas duoklei, bites parduoda, arba ištekinęs dukterį, žentui duoda medį su bitėmis į svetimą sodžiu, o šis tas bites savo žymeniu pažymės ir pagal tą žymenį turės įeigą į tą girią, o vėliau tą pirmąjį, kuris anksčiau tas įeigas būtų laikęs išstumtų ir dėl to ginčas kiltų, tai turi medyke iškirstą žymenį apžiūrėti: kieno žymuo bus seniau įaugęs, tam turi dreves ir įeigas perleisti, o tam, kieno žymuo naujesnis bus, turi liepti, kad ten nesibrautų¹⁰⁵.

Iš šio pavyzdžio galime daryti išvadą, jog neteisėtas turto užvaldymas, pasinaudojus vedybomis, buvo gana paplitęs reiškinys. Kitaip kažin ar jis būtų patekęs į Statuto straipsnį. Be to iš minėtos statuto citatos sužinome, koku būdu valstiečiams buvo skiriamos įeigos į miškus.

Įdomus yra Statutuose nurodomas būdas, kaip pasidalinti bendrą mišką:

¹⁰⁴Pirmasis Lietuvos Statutas (1529m.).Sudarė: Irena Valikonytė, Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius.Vilnius. 2001m. P. 224.

¹⁰⁵Ten pat.

<...> „Tai pat nustatome, jeigu kas turėtų besiribojantį mišką, tai kiekvienas iš savo lauko turi priešais save daryti proskynas ir nuo miško neturu vienas kitam užėti. Ir kai kirviai susidurs, čia, ir bus riba. <...>¹⁰⁶ .

Šis Statuto nurodimas yra gan išsamus, apima daug miško dalybose galimai pasitaikančių atvejų. Pagal nurodymus, vienu iš atvejų, kada bendro miško nepavyksta tolygiai pasidalinti, reikia elgtis atitinkamai:

<...> Bet jeigu vienas būtų stipresnis ir daugiau prasiskintū negu kitas ir tam atrodytų skriauda ir anas jį į teismą paduotų. Tuomet tas turi duoti miško pagal proskynas kiek daugiau praskynė, nors ne tokio gero, kol tas praskins. Ir kai anas, kuris mažai turėjo praskins mišką lygiai tiek kiek ir kitas, tuomet gerą ir blogą iki lauko perpus turi pasidalinti¹⁰⁷ .

I Lietuvos Statutas nurodo kaip asmenys turi elgtis įėję į valdovo ar didikų miškus:

O kas turi dreves kieno nors girioje, drevininkai, kurie turi prie jų drevių vaikčioti, neturi su savimi imti šūnų nei ragotinių, nei jokios kitos šaudyklės, kuo galėtų žvėrimis žalos padaryti; bet drevininkai gali tureti tik kirvį ir peikeną, kad dreves apdorotų....¹⁰⁸ .

Iš šių eilučių matome, kad valdovui ir statuto sudarytojams rūpi miško žvėrių gerovė. Minimi konkretūs nurodymai leidžia šiek tiek perprasti, kokie įrankiai buvo naudojami medui iš drevių kopinėti.

Dauguma Statute esančių nurodymų skirti vienokiai ar kitokiai neteisėtai veiklai miškuose nustatyti ir bausti. Prie neteisėtos veiklos priskiriama: žvejyba svetimuose ežeruose ar svetimų pievų, esančių kaltinamojo miške nušienavimas; svetimų apynių išdraskymas ar paukščių pinklių sukopojimas¹⁰⁹ . Įdomu paanalizuoti minėtojo 9 Statuto skyriaus 5 punktą, kuriame kalbama apie svetimo žmogaus sugavimą savose giriose:

O kas savo girioje kieno nors žmogų užklyptų ir apgrobtų (apiplėštų M. D.), tai už tą apgrobimą neprivalės atlyginti, tačiau turi tą žmogų ir tą grobinį perduoti ponui, kad laiduotų ir nuvesti į girią

¹⁰⁶Pirmasis Lietuvos Statutas (1529m.).Sudarė: Irena Valikonytė, Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius.Vilnius. 2001m. P. 212

¹⁰⁷ Ten pat.

¹⁰⁸ Ten pat. P. 222.

¹⁰⁹ Apie tai kalbama I-jo Lietuvos Statuto 9 skyriaus 4, 10, 11 punktuose.

prie kelmo kur pagrobė, ir savo nuostolius prieš jį įrodynėti..... o jeigu girioje žala nepadaryta ir jis be kaltės jį apgrobė, turi tą grobinį jam grąžinti ir atlyginti¹¹⁰.

Iš šios citatos suprantame, jog nukentėjusysis ne tik turi įrodyti savo skriaudą, bet ir atpažinti tikslią vietą, kur ją patyrė.

Statutai nurodo ne tik vienokių ar kitokių miškuose įvykdytų nusižengimų tyrimų eigas, bet taip pat įkainoja sugadintą gyvąjį ir negyvąjį miško inventorių. Iš šių kainininkų sužinome, kad drevinio ir nedrevinio medžio sužalojimo baudos siekė atitinkamai po 15 grašių už sveiką pušį ar ąžuolą, po puskapę už nekopinėtų bičių sužalojimą ir po 15 grašių už iškopinėtą¹¹¹. 20 punktas, apimantis žemės įkainojimą, teigia, kad girios turi būti įkainotos pagal žemės vertę ir naudą, kiek žemė ar giria bus pelninga¹¹². Norint sužinoti apytikrią miško kainą, reikia pridėti tame pačiame punkte nurodytos žemės kainą:

Apleista žemė – penkios kapos grašių, patręštos dvaro žemės statinė – puskapė, o nepatręštos – pustrėčia dešimtis¹¹³. Statutas nustatė ir žvėrių kainas: „už stumbrą – dvylika rublių grašių, už briedį – šeši, už elnią arba už elnę – po tris rublius, už lokį trys rubliai <...> už lūšį – rublis grašių“¹¹⁴.

Šis žvėrių kainininkas, be jame nurodytų konkrečių sumų, įdomus ir tuo, kad pagal kainų dydį galime spręsti apie dažniausiai medžiotus žvėris. Darome prielaidą, kad kainų dydis atspindi ne tik minimų gyvūnų prekinę vertę, bet ir vienos ar kitos rūšies populiaciją, galime sužinoti ir kokie žvėrys buvo labiausiai paplitę XVI amžiaus Lietuvos miškuose.

1588 m. išleistas Antrasis Lietuvos statutas apima miškų gaisrus. Anot dr. Jono Matuso, gaisro sukėlimas įvairių rūšių miškuose, antrajame statute laikomas kriminaliniu nusikaltimu¹¹⁵. Sutikdami su minėto autoriaus teigimu, jog „iš kai kurių Statuto samprotavimų galima spręsti, kad tai atsitikdavo dažniausiai šienaujant miškų pievas ir miško plotą paverčiant dirva“¹¹⁶. Norėtume pridurti, kad miškų gaisrai dažnai kildavo ir dėl pelenų gamybos procese taikytų miškų deginimų. Apie miškų padegimus užsimenama ir dešimtame šio statuto skyriuje:

¹¹⁰ Pirmasis Lietuvos Statutas (1529m.). Sudarė: Irena Valikonytė, Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius. Vilnius. 2001m. P. 224.

¹¹¹ Ten pat. P. 228

¹¹² Ten pat.

¹¹³ Ten pat.

¹¹⁴ Ten pat. P. 221-222.

¹¹⁵ J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1943 m. Rupjūčio-Spalio mėn. P. 3.

¹¹⁶ Ten pat.

*Jeigu, kas mišką padega iš piktumo, jis turi apmokėti už sugadintus medžius, o jei kas netyčia padega- tai nuostolių nepadengia*¹¹⁷

J. Matusas, remdamasis tuo pačiu antruoju Lietuvos Statutu, savo darbe teigia, kad miško darbai valstiečiams galėjo būti taikomi kaip pareiga dvarui¹¹⁸. Antrame Lietuvos Statute susirūpinta miškų ir medžioklės plotų apsauga. Tam skirtas visas 10-tas skyrius. Jis nustato griežtas bausmes už miško grobstymą:

*Jei vienas šlėkta, naudodamas jėgą, iškerta kito šlėktos medžius, tai jis turi sumokėti 12 rublių dydžio pabaudą ir dar sumoka už medį*¹¹⁹. Tuo tarpu, valstiečiams taikytos žymiai mažesnės baudos: „*Jeigu valstietis nukerta kito valstiečio medį, tai jis moka tik 3 rublių pabaudą*¹²⁰.

2.3 Kiti su miškais susiję įstatymai

Lietuvos Statutų įstatymai nebuvo vieninteliai tokio pobūdžio teisiniai reglamentai, susiję su XVI amžiaus Lietuvos miškais. Vienas iš tokių yra 1529 m. išleisti:

Nuostatai mūsų (Lietuvos valdovo) dvarams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, taip Vilniaus, taip ir Trakų srityje-kaip juose laikytojai ir urėdininkai turi tvarkytis.

18 jo straipsnyje apie miško naudmenų gamybą karaliaus miškuose teigiama:

*Taip pat, jei prie kurio mūsų dvaro bus perdirbami miško produktai, kaip (pavyzdžiui) smala, vančosai, šulai statinėms, pelenai – visa tai paliekama mums patiems (t.y valdovo naudai)*¹²¹.

Šiuo įstatymu valdovas norėjo apsaugoti nuo kirtimų ir deginimų pelenų gamybos metu aplink jo dvarus esančius miškus. Teiginį, kad „visa tai paliekama mums“ galima vertinti ir kaip savotišką bausmės formą šio įstatymo pažeidėjams. Panašaus pobūdžio buvo 1557 m. įstatymas apie „Valdovo pilių, dvarų ir žemės valdos tvarkymą“. Jo 31 pastraipoje teigiama:

¹¹⁷Z. Balevičius „Lietuvos miškai XV- XVI amžiuose“. „Mūsų girios“. Kaunas.1958 m. Nr.3. P.20.

¹¹⁸J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1943 m. Rupjūčio-Spalio mėn. P. 3.

¹¹⁹Z. Balevičius „Lietuvos miškai XV- XVI amžiuose“. „Mūsų girios“. Kaunas.1958 m. Nr.3. P. 19-20.

¹²⁰Ten pat.

¹²¹J. Dainauskas „Miškų ūkis XVI-tojo šimtmečio Lietuvos įstatymuose“. Straipsnis publikuotas V. Žemaičio knygoje „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme“. Čikaga. 1964 m. P.42.

<...> „taip pat kur miškai yra kertami, naujienojų arba valakus matuoja ar matuos, kad ten iš to medžio storlentes lentpiuvėse piautų, balkius, vančosus, šulus, stiebus darytų, pelenus, smalą degintų, kad veltui joks medis nebūtų nuleidžiamas <...>¹²².

Tais pačiais metais išleistas Valakų įstatymas buvo susijęs su miškais. Juo buvo siekiama:

Atskirti miškus nuo laukų, tvarkyti medžių pardavimą(davimą), ir apėmė medžių kirtimą ir želdinimą¹²³.

Kaip pastebime, valakų įstatyme su miškais susiję potvarkiai apėmė pagrindinius (bazinius) su miškais susijusius elementus. Todėl galima daryti prielaidą, kad iki tol šie klausimai vargu ar buvo kur įstatymiškai įtvirtinti. Tai, jog viename iš trijų skyrių kalbama apie miškų atskyrimą nuo laukų, byloja, kad būdavo atvejų kai žemvaldžiai, norėdami gauti daugiau pajamų, neteisėtai užrašydavo miškais apaugusius laukus kaip savo valdas. Iš Valakų nuostatose esančių draudimų norėtume paminėti draudimą valstiečiams, įvairiems reikalams įsirengusiems palapines miškuose, juose laikyti galvijus¹²⁴. Greičiausiai tai buvo susijęs su miškosauga. Konkrečiau kalbant, valdovas, ko gero bijojo, jog minėtieji valstiečių galvijai gali pridaryti žalos jo miškams.

Pagal valakų įstatymą, bajorai turėjo teisę tarpusavyje mainytis žemėmis. Šis leidimas galiojo ir bajorų nuosavybėje esantiems miškams¹²⁵. Be to, pagal minėtą įstatymą, buvo galima įkeisti turimus miškus¹²⁶.

1567m. Vasario 27d. Knyšine išleistas įstatymas-instrukcija karališkiesiems girininkams, pasak S. Karčiausko, turėjo šiuos pagrindinius uždavinius:

- 1.Sureguliuoti miško eksploataciją, kuri išdui duodavo mažai naudos, tik naikino girias.
- 2.Sudrausminti girininkų savivaliavimus, nes girininkai dažnai piktnaudžiaudami savo pareigomis, apkraudavo valstiečius neteisėtais mokesčiais.
3. Apriboti naudojamą mišką.
- 4.Organizuoti girių apgyvendinimą.
- 5.Saugoti miškų turtus.

¹²²J. Dainauskas „Miškų ūkis XVI-tojo šimtmečio Lietuvos įstatymuose“. Straipsnis publikuotas V. Žemaičio knygoje „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme“. Čikaga. 1964 m. P.42.

¹²³S. Karčiauskas „Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto Augusto įstatymas-instrukcija karališkiesiems girininkams“. „Mūsų girios“. Kaunas .1968m. Nr.11.P.9.

¹²⁴J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943 m. P.4

¹²⁵Ten pat,

¹²⁶Ten pat.

6. Tvarkyti vadovavimą.
7. Didinti valstybės išdo pajamas¹²⁷.

Citatoje išvardinti uždaviniai rodo, kad minėtas įstatymas karališkiesiems girininkams apėmė gana įvairias su miškais susijusias sritis. Tuo remdamiesi, minėtąjį įstatymą ir jo analizę pasirinkome pagrindiniu šio skyrelio tikslu. Instrukcijoje detaliai aprašomas girininkų darbas ir veiklos metodai, kurie nurodo, jog girininkas turi:

Atvažiuojęs į girininkiją pirmiausia kartu su jo žinioje esančiais osočnikais¹²⁸ turi apvažiuoti jam pavestų girių sienas, apžiūrėti visus ostupus¹²⁹ ir surinkti apie juos žinias; vėliau dažnai jam pavestos girios sienas apžiūrėti ir stropiai sekti, kad šioje girioje jokios žalos nei žvėriui, nei dravei ar kitam kokiam medžiui nebūtų daroma¹³⁰.

Instrukcija tai pat susijusi su medžioklių organizavimu ir vykdymu:

Revizorius su girininku turi pasirinkti varovus, tik per daug, o vien pagal reikalą, juos paskirti mūsų giriose ir medžioklynuose ir apie tai pranešti mums, valdovui, gi už jų tarnybą duoti (jiems) po du valaku laisvus nuo činšų ir visų lažų¹³¹.

Iš šio įstatymo straipsnio paaiškėja, kokį atlygį už darbą gaudavo varovai ir kas juos skirdavo. Teigdamas „tik ne per daug, o vien pagal reikalą“, valdovas ko gero atkreipia dėmesį į miškų apsaugą nuo niokojimų. Tai yra gana suprantama pastaba, vis dėlto varovai, atlikdami savo darbą, pakankamai stipriai nuniokodavo miškus. Su medžiokle taip pat susijęs nurodymas bebrų gaudytojams:

<...> Taip pat turi stropiai stengtis bebrus gaudyti ir gerai bebrų veisimosi vietas kasmet žinoti. Turi gausinti mokesčius iš medžioklės kur tai priklauso <...>.

¹²⁷J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1943 m. P.4

¹²⁸Osočnikas – sekėjas, stebėtojas. Žodis kilęs iš senovės rusų k. žodžio „sok“ – sekti, stebėti. S. Karčiauskas. „Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto Augusto įstatymas–instrukcija karališkiesiems girininkams“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1968m. Nr.11.P.9.

¹²⁹Ostupas – baras, valymas, atitinkantis dabartinę eiguvą. Ten pat.

¹³⁰Ten pat.

¹³¹J. Dainauskas „Miškų ūkis XVI-tojo šimtmečio Lietuvos įstatymuose“. Straipsnis publikuotas V. Žemaičio knygoje „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme“. Cikaga. 1964 m. P.42

Į girininkų pareigas, apimančias medžioklių organizavimą, taip pat buvo įtraukta ir miško žvėrių apsauga:

<...> „*Jokio žvėries, nei didelio, nei mažo savo naudai šaudyti negalima ir niekam kitam to daryti neleidžiama, išskyrus asmeniškus ar raštiškus jo mylistos karaliaus savo ranka pasirašytus leidimus*¹³² .

Kaip matome ir šiuo atveju galiojo ta pati tvarka, kai norint kažką gauti ar kažkuo užsiimti reikalingas raštiškas valdovo leidimas.

Jau ne kartą minėta instrukcija girininkams. Pagal ją sveiko miško niekam nebuvo galima išduoti „be asmeniško karaliaus laiško su jo rankos parašu“¹³³. Šis nurodymas galiojo tik valstiečiams:

<...> *Vienok sausą stovintį, ar išvirtusį ant žemės medį malkoms galima laisvai duoti jo mylistos karaliaus dvarui ir dvaro valstiečiams, bet tik ne jokiems kitiems ponų dvarams, ar jo valstiečiams*<...>¹³⁴ .

Anot J. Matuso, pagal šį įstatymą laisvai galima duoti tik „sausas medis, stačias, ar ant žemės gulintis (drzewo suche, stojące i też na ziemi leżące)¹³⁵. Negana to, anot straipsnio autoriaus „ir šis dalykas (laisvai duodami medžiai M. D.) buvo normuojamas. Karališkieji valstiečiai vasarą gaudavo po vieną vežimą sausuolių per savaitę, o žiemą – du“¹³⁶. Turint omeny, jog minėtieji sausuoliai buvo karališkiesiems valstiečiams duodami kaip kuras, reiktų pastebėti, kad arba žiemos nebuvo labai šaltos, arba valdovas nenumanė, kokio malkų kiekio reikia jo valstiečiams.

Medžius karalius skyrė ir jo valdose esančių tvenkinių pylimų, malūnų arba senų namų remontui. Taip taip pat buvo įmanoma tik turint karaliaus raštą, suteikiantį teisę į reikalingą medieną¹³⁷. Įstatymas nurodo ir kaip reikia pasielgti, nesant galimybių gauti minėto rašto:

<...> *jei kam nors pavaldinių trobesiai sudegtų ar reiktų medžius kirsti, o karaliaus greitai nebūtų galima pasiekti, girininkai, suprasdami reikalą, pagal valdytojo raštą ar žodį turi duoti tam tiką*

¹³²J. Dainauskas „Miškų ūkis XVI-tojo šimtmečio Lietuvos įstatymuose“. Straipsnis publikuotas V. Žemaičio knygoje „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme“. Čikaga.1964 m. P.42

¹³³Ten pat.

¹³⁴S. Karčiauskas. „Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto Augusto įstatymas—instrukcija karališkiesiems girininkams“. „Mūsų girios“Kaunas 1968 m. Nr.11. P.10.

¹³⁵J. Dainauskas „Miškų ūkis XVI-tojo šimtmečio Lietuvos įstatymuose“. Straipsnis publikuotas V. Žemaičio knygoje „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme“. Čikaga. 1964 m. P.42.

¹³⁶Ten pat.

¹³⁷S. Karčiauskas. „Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto Augusto įstatymas- instrukcija karališkiesiems girininkams“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1968 m. Nr.11. P.10.

skaičių medžių išsikirsti, bet iš valdytojo turi paimti kvitą, pagal kurį sunaudotus medžius apskaičiuoti ir atsiskaityti <...>¹³⁸.

Ši pastraipa atskleidžia gana skrupulingą valdovo požiūrį į savus miškus. Remiantis mūsų darbe pateikiamais pavyzdžiais apie bajorų bandymus užvaldyti valstybinius miškus, šie, iš pirmo žvilgsnio gana smulkmeniškai surašyti, potvarkiai buvo visiškai pateisinami ir savalaikiai.

Valdovas įstatymu draudžia ir jam pavaldžių pareigūnų, (pirmiausia ko gero pačių girininkų) ūkines veiklas miškuose, asmeninės naudos pagrindais:

<...> Deguto, pelenu, dervos ir kitų miško prekių savo naudai giriose negaminti ir niekam kitam to neleisti, kaip, kad kai kurie ponai girininkai darė <...>¹³⁹.

Sakydamas, „kaip kad kai kurie ponai darė“ valdovas ko gero norėjo informuoti girininkus, jog jam yra žinomi atvejai kai girininkai apdirbdami jiems pavestus prižiūrėti miškus siekdavo materialinės naudos.

Nurodymas karališkiesiems girininkams apima ir gana siauras sritis, kaip kad medaus gavybos kontrolę:

<...> Ponai girininkai, turintieji savo žinioje polaznikus¹⁴⁰, turi juos prižiūrėti, kad jie kasmet tam tikrą skaičių drevių darytų ir bites saugotų, kad po to medų jo mylistos karaliaus naudai rinktų. O jeigu medų patys polaznikai turi duoti arba parduoti, tai sekti, kad kiekvienais metais, jo mylistai karaliui medų pristatytų <...>¹⁴¹.

Norint išsaugoti miškus nuo medžių išvartymų, ar kitokių niokojimų į aprašomą instrukciją buvo įtrauktas punktas apie naujų kelių tiesimą:

Naujų kelių ir mažų takų per girias tiesti neleisti, o jei kur tokie keliai arba takai būtų kenksmingi, tuojau juos panaikinti¹⁴².

Su miškų apsauga sietinas ir valdovo nurodymas saugoti miškus pasienio ruožuose:

¹³⁸S. Karčiauskas. „Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto Augusto įstatymas- instrukcija karališkiesiems girininkams“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1968 m. Nr.11. P.10.

¹³⁹Ten pat.

¹⁴⁰Polaznikas – tam tikras miškų specialistas. Ten pat.

¹⁴¹Ten pat.

¹⁴²Ten pat.

Nuo Mozūrų ir Prūsų sienos stropiai girią saugoti, kad iš ten slapta vagys neįeity ir žvėries neužmuštų ir jokios kitos žalos nedarytų. O jei tokį žalotoją ponas girinikas girioje sugautų, tai nepaisant kas jis bebūtų, į stiprų kalėjimą jį pasodinti turi ir jo mylistos įsakymo tame kalėjime laikyti. Taip pat nuo Mozūrų ir Prūsų sienos neleisti ganyti jo mylistos karaliaus giriose¹⁴³.

Tai, jog kalbama apie LDK pasienyje esančius miškus, leidžia mums įtarti, kad tose teritorijose pasitaikydavo gana daug minėtų pažeidimų. Be to, tai ko gero galima susieti ir su tuo, kad į pasienio teritorijas (kaip į savotišką valstybės užkampį) buvo skiriami ne tokie geri ar pareigingi girininkai.

Norėdamas apgyvendinti miškingas teritorijas, į kurias laisvieji valstiečiai savo noru kėlėsi vangiai, valdovas tai vėl gi priskyrė girininkų atsakomybei:

Girininkai turi prižiūrėti pagiriais gyvenančius žmonės priskirtuose jiems valakuose, kad jie tinkamai apsigyventų ir statytųsi, o savo valakus gerai įdirbtų ir ten gyventų¹⁴⁴.

Šio nurodymo atsiradimą tiesiogiai lėmė Žygimanto Augusto vykdyta valakų reforma. Iš to, jog valdovas liepia girininkams prižiūrėti, kad žmonės keltųsi į jiems priskirtus valakus ir tinkamai apsigyventų, galime teigti – minėta valakų reforma nevyko taip sklandžiai, kaip to būtų norėję jos iniciatoriai.

Galiausiai įstatymas girininkus įpareigojo kontroliuoti ir valdovo miškuose medienos produkcijos gamyba užsiimančius asmenys:

Girininkai turi žiūrėti, kad miško darbai, vykdomi jo mylistos karaliaus išdo naudai, pagal jo mylistos raštą, būtų leidžiami ir vykdomi (tam M. D.) skirtose vietose, ir kad būdininkai iš jiems nustatytų vietų neįžengtų kitur ir sava valia nesikilnotų kur jiems patinka ir žvėrių nebaidytų¹⁴⁵.

Mūsų nuomone, šis nurodymas turėjo tiesioginę būdininkų darbą kontroliuojančią paskirtį. Kartu šis Didžiojo kunigaikščio paliepimas rodo, kad miškuose dirbantys žmonės, ieškodami savo veiklai palankesnių miško plotų, mėgdavo keisti darbo vietas. Sakydamas, jog miško darbai turi būti atliekami karaliaus išdo naudai, valdovas dar kartą nori įspėti jam pavaldžius asmenis, kad netoleruoja ir netoleruos jų pasipelnymų iš valstybinių miškų.

Kaip jau minėjome, augantis medienos eksportas ir pajamos iš jo sukeldavo gana dažnus valdovo ir bajorų ginčus. Bajorų reikalavimus jau aptarėme. Trumpai apie tai, ko įvairiais įstatymais siekė valdovas. Kaip nurodo V. I. Pečeta, valdovas, pripažindamas pirklių reikalavimus

¹⁴³S. Karčiauskas. „Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto Augusto įstatymas- instrukcija karališkiesiems girininkams“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1968 m. Nr.11. P.10.

¹⁴⁴Ten pat.

¹⁴⁵Ten pat.

dėl laisvų valstybiniuose miškuose pagamintų prekių išvežimo sąlygų, įstatymiškai nurodė keletą reikalavimų. Vienas iš pagrindinių reikalavimų buvo tai, kad išveždami minėtus miško gaminius, pirkliai privalo tai daryti savo lėšomis, be jokio išorinio kapitalo¹⁴⁶. Taigi prieš prašydamas valdovo raštų, leidžiančių valstybiniuose miškuose verstis miško gaminių verslu, pirklys turėjo būti tikras, kad jam pakaks nuosavo kapitalo pagamintos produkcijos eksportui.

Apibendrinant galime daryti išvadas, kad miškais, kaip ir likusia savo nuosavybe, valdovas rūpinosi deramai. Iš pateiktų statutų ištraukų ir jų komentarų galime teigti, jog įstatymai, apėmę įvairias (pradedant įeigomis į miškus, baigiant miškų gaisrais ar bebrų medžiokle), su miškais susijusias veiklos sritis, buvo pakankamai tikslūs ir išsamūs. Likę (ne Lietuvos Statutuose pateikti) miškų įstatymai ir įvairūs reglamentai praktiškai visada buvo ūkinės ar su šia veikla susijusios miškosauginės paskirties.

Augant miškų paklausumui, atsirando daugiau įvairių, su darbais miškuose ar pagamintos produkcijos ekportu susijusių įstatymų. Minėti įstatymai, mūsų nuomone, buvo valdovo bandymas neleisti pirkliams pasiimti visų iš miško galimų uždirbti lėšų. Turint omeny, jog minėtieji pirkliai iš esmės veikė valstybiniuose miškuose, šią valdovo praktiką galime pateisinti.

¹⁴⁶В. И. Пичета Аграрная реформа Сигизмунда Августа в литовского-русском государстве. Москва.1958г. Стр.365.

3. MIŠKŲ EKSPLOATAVIMAS

Verslininkai, nutarę užsiimti miško teikiamų produktų gamyba ir jų realizavimu, turėjo nueiti gana ilgą ir sudėtingą kelią, kol pavykdavo gauti norimą pelną. Šį kelią sudarė ne tik miško valdų gavimas, bet ir miškų apdirbimas bei pagamintos produkcijos realizavimas. Tai ir apžvelgsime šiame skyriuje.

Nuo seniausių laikų mediena buvo naudojama kurui, statyboms ir įvairių ūkio padargų gamybai, tačiau miško ir medienos pramonės užuomazga Lietuvoje galime laikyti tik XIV a.¹⁴⁷ Šiam teiginiui pritaria vienas žymiausių Lietuvos miškų tyrinėtojų gamtininkas Gediminas Isokas. Šio, LDK sąlyginai naujo, verslo atsiradimą autorius sieja su jau minėtu miškų trūkumo atsiradimu Vakarų Europoje:

Šešiolyktame amžiuje, kai miškų žvėrys jau neteikė didelės naudos, o Vakarų valstybės savo miškus jau buvo išskirtusios, mediena, ypač qžuolo laivams, gurguolėms, miestams ir dvarams, tampa brangia preke¹⁴⁸.

Visa tai ir leido apsuksiams XVI a. prekeiviams ir bajorams užsiimti dar vienu pelningu pajamų šaltiniu – mediena ir jos gaminiais.

Medienos verslui plėtoti, buvo steigiamos jau minėtos *būdos*. Pats būdų pavadinimas susiję su laikinojo tipo pastatu – būda, kuriose gyveno miško darbininkai–būdnikai arba būdininkai. A. Brukas teigia, kad jos buvo pirmosios miško verslo įmonės, gaminusios pardavimui įvairius medienos gaminius¹⁴⁹. Sunku tiksliai datuoti pirmųjų būdų atsiradimą Lietuvoje. Remiantis šaltinių duomenis galima teigti, kad pirmasis būdas iš LDK valdovo Žygimanto Augusto išsinuomavo vokiečių kilmės verslininkas Hansas Veisas¹⁵⁰.

Minėtame dokumente, kalbant apie vokiečių kilmės prekeivio muitų mokėjimus už būdų naudojimą, teigiama, kad jis turi mokėti 200 kapų grašių, kaip kad visi moka. Būtent pasakymas „kaip kad visi moka“ leidžia daryti prielaidą, jog darbe tiriamojo verslo užuomazgų reikėtų ieškoti kiek anksčiau. Būdų – savotiškų įmonių – savininkais dažniausiai tapdavo bajorai ir LDK miestų pirkliai, kurie iš valdovo gaudavo būdų steigimo privilegijas. Tai patvirtina ir 1528 m. Žygimanto Senojo raštas Darsūniškio ir Birštono valdytojui Matvejui Mikitičiui, kuriuo praneša,

¹⁴⁷Algirdas Brukas. „Protėvių ir senolių pamokos“. „Baltijos miškai ir mediena“. 2007 m. Nr. 5.

¹⁴⁸Gediminas Isokas „Lietuvos girių ir medžioklės istorija“ 2006 m. Vilnius. P. 245.

¹⁴⁹A. Brukas. „Protėvių ir senolių pamokos“. Publikuojamas leidinyje „Baltijos miškai ir mediena“. Vilnius.2007 m. Nr.5.

¹⁵⁰Lietuvos metrika.(1518-1523) 11 užrašymų knyga. Parengė A. Dubonis.Vilnius. 1997m.65 dokumentas.

jog leido Kauno miestiečiams Jonui Gradovskiui ir brolėnui Staškai Gradovskiui statyti būdas Darsūniškio ir Birštono giriose¹⁵¹.

Be minėtų leidimų ir privilegijų, valdovas savo raštuose duoda išsamius nurodymus apie pačių būdų steigimą. Iš jų paaiškėja, kad pagal valdovo valią būdose gali dirbti 40 miško ruošimo darbininkų¹⁵². Darbo autoriaus nuomone, šios, gana smulkios valdovo instrukcijos, buvo reikalingos norint išvengti būdų savininkų savivaliavimų valdovo miškuose. Be to, toks pat miško medžiagų ruošėjų skaičius sudarė vienodas konkurencines sąlygas. Tai, jog minėtame rašte instrukcijoje neregamentuotas pagalbinio (aptarnaujančio) personalo skaičius leidžia daryti išvadą, kad palikdamas miško kirtėjus aptarnaujančio personalo problemas privatininkams, valdovas ko gero atsižvelgė į buvusias skirtingas miškų būkles, kas ir turėjo įtakos pagalbinių darbuotojų skaičių vienoje ar kitoje būdoje.

3.1 Miškininkystės verslo teisių suteikimo procedūros

Tiriant miestiečius, užsiėmusius miško medžiagų gamyba, iškyla keletas klausimų: kokie gaminiai buvo populiariausi? Kaip miškuose paruošti gaminiai buvo transportuojami? Kokius mokesčius ir kam mokėjo mūsų tiriami asmenys? Atsakydami į tai turime išanalizuoti šaltiniuose pateiktus dokumentus, kuriuose vienokiu ar kitokiu aspektu minima šių asmenų veikla.

Asmenys, nutarę pragyvenimo šaltiniu pasirinkti miško apdirbimo versloves, turėjo vienokiu ar kitokiu būdu užsitikrinti pakankamą apdirbamosios žaliavos kiekį. Turint omeny tai, kad pagrindinį mūsų valstybėje esantį miškų masyvą sudarė jau minėti valstybiniai (valdovo miškai), buvo reikalingos įeigos į valstybinius miškus ir leidimai juose užsiimti miško produktų gamyba. Tai, jog minėti verslininkai savo veiklą iš esmės vykdė valdovui priklausančiuose miškuose, ko gero dar lėmė ir tai, kad privačių miškų šeimininkai naudodami samdomą darbo jėgą, dažnai patys užsiimdavo miško produktų gamybą. Leidimus savo veiklą vystyti valstybiniuose miškuose minėtieji verslininkai gaudavo skirtingomis sąlygomis. Kaip teigia J. Matusas, Lietuvoje jau nuo XV-to amžiaus pirmos pusės pradeda įsigalėti koncesinis miško pardavimas¹⁵³. Šis pardavimas pasižymėjo tuo, kad pirkliui buvo suteikiama teisė be konkurencijos įsigyti tam tikrą miško plotą. Kartu koncesijos įsigijimas leido supirkinėti, dažniausiai ir apdirbti, vieną kurią ar net visas miško gaminių rūšis¹⁵⁴. Anot Matuso, minėtas koncesijas Dansko pirkliams pradėjo išdavinėti

¹⁵¹Lietuvos metrika.(1518-1523)11 užrašymų knyga. Parengė A.Dubonis.Vilnius. 1997 m. 57 dokumentas.

¹⁵²Lietuvos metrika(1387-1546)25 užrašymų knyga.Parengė D.Antanavičius ir A. Baliulis.Vilnius.2004 m. 41 dokumentas.

¹⁵³J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. 1943 m. Kaunas. Rupjūčio-Spalio mėn. P.2.

¹⁵⁴Ten pat. P.3.

dar Vytauto laikais¹⁵⁵. Jos išpopuliarėja būtent mūsų tiriamuoju laikotarpiu. Atsiranda tam tikra rangovų ir faktorių rūšis¹⁵⁶. 1547 metų seimui miško gaminių eksportą perleidus valdovo atsakomybėn, tokias koncesines sutartis ima sudarinėti ir privačių miškų savininkai¹⁵⁷. Visgi, 1559 metais po ilgų reikalavimų bajorams gavus tam tikrų išlygų minėtame miško prekių eksporto procese, tokios privačių asmenų miškų pardavimo sutartys nespėjo įgauti pagreičio.

Žygimanto Senojo valdymo laikotarpyje buvo populiarus miškų įsigijimo būdas, kada karaliu verslininkams išduodavo terminuotus leidimus miško darbams vykdyti konkrečioje valdovo girioje¹⁵⁸. Vadovaudamasis minėtais leidimais, prekybininkas savo gaminius privalėjo išvežti į leidime nurodytus uostus¹⁵⁹. Taigi šiuo būdu miškus gavę verslininkai ne tik negalėdavo pasirinkti, kurioje girioje vykdyti darbus, bet taip pat buvo priversti produkciją realizuoti griežtai valdovo nurodytame uoste. Kaip pastebi Dovnor–Zapolski, dažniausiai buvo nurodomas Gdansko uostas¹⁶⁰. Tokį leidimą 1544 m. gavo ir Gdansko pirklys Albrechtas Švarcas (Ольбрахт Шварц). Pagal jį, minėtas asmuo įgavo teisę Adamkavo pavieta ir Pajūrio žemėse trejus metus gaminti vančosą, klepkas ir pelenus. Paruoštas prekes Švarcas turėjo pristatyti į Kauną, kur jas priimdavo muitininkai: įkainodavo, aprašydavo. Muitinėje Švarcas taip pat turėjo susimokėti už prekes¹⁶¹. Panašiomis sąlygomis Kauno miestietis Jonas Gradauskas gavo leidimą dirbti Birštono ir Darsūniškio giriose¹⁶².

1528 m. karalius Žygimantas Senasis išleido bendrus nurodymus apie miškininkystės darbus Žemaitijos giriose. Nurodymuose taip pat pateikiami reikalavimai, kurių turi laikytis verslininkai, norintys plėtoti savo veiklą minėtame regione. Karalius reikalavo, kad svetimšaliai pirkliai, neturintys valstybėje nuosavybės, valdovo pareigūnams nurodytą laiduotoją ir duotų užstatą. Vietiniai, turintys nuosavybę verslininkai, privalėjo apie save pateikti ataskaitas¹⁶³. Remiantis šiuo dokumentu, miškų apdirbimo pramoninkai pagamintas prekes privalėjo pristatyti į Gdansko uostą ir sumokėti į valstybės išdą pagal Gdansko rinkoje egzistavusias kainas,

¹⁵⁵J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943 m. Rujūčio-Spalio mėn. P.2.

¹⁵⁶Довнаръ Запольскій „Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“. Киевъ 1901г. Т.1.Стр.320.

¹⁵⁷J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943 m. Rujūčio-Spalio mėn. P.2.

¹⁵⁸Довнаръ Запольскій „Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“. Киевъ. 1901г. Т.1.Стр.320.

¹⁵⁹ Ten pat.

¹⁶⁰ Ten pat.

¹⁶¹ Ten pat.

¹⁶² Lietuvos metrika.(1518-1523) 11 užrašymų knyga.parengė A. Dubonis. Vilnius.1997m. 28 dokumentas.

¹⁶³Довнаръ Запольскій „Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“. Киевъ. 1901г.Т.1.Стр.322.

priklausomai nuo pagamintos produkcijos kiekio. Gaminių kiekio nustatymas ir patvirtinimas pavestas osošnikams¹⁶⁴.

Leidimus miško darbams išdavinėjo ne tik karalius, bet ir tų žemių, kuriose verslininkas norėjo vykdyti miško darbus, seniūnai ir tijūnai.¹⁶⁵ Iš to, kad minėtieji asmenys buvo pavaldūs LDK kunigaikščiui ir leidimus išdavinėjo tokiomis pat sąlygomis kaip valdovas, galime spręsti, kad kunigaikštis, nenorėdamas apsikrauti papildomais darbais, perleido jiems šią funkciją. Kita minėtos teisės perleidimų priežastis galėjo būti ir labai išaugęs šių leidimų prašytojų skaičius, dėl ko valdovas ar jo raštininkai fiziškai nebesuspėdavo atlikti šio darbo. Tijūnai ne tik išdavinėjo leidimus, bet ir patys užsiminėjo miško prekių ruošimu¹⁶⁶. Kalbant apie Žemaitijos miškų kirtimo intensyvumą, reiktų paminėti, kad 1528 m. Vilkijos paviete dirbo 9 asmenys, turintys minėtus leidimus, Veliuonos – 4, Skirsnemunės taip pat – 4¹⁶⁷.

Miškų pirkimo-pardavimo dokumentuose randama atvejų, kai privatūs miškų savininkai pirkliai, norinčius įsigyti miško, sąmoningai nuveda į šalia esančius valstybinius miškus¹⁶⁸.

1569 m. Žygimantas Augustas davė leidimą dvariškiui Grigorijui Drelnickiui (Григорью Дрельницкому) užsiimti medienos gamyba Perlamo, Lydos, Nemunaičio ir Punios giriose. Miško produktų gamybai skirti į valakus suskirstyti miškai. Savo veiklą Drelnickis galėjo vykdyti 1570–71 metais¹⁶⁹. Minėtame leidime buvo nustatytas ir metinis pagaminamos produkcijos kiekis, kurį sudarė įprasta šimtinė klepkų ir 3 įprastos šimtinės vančosų¹⁷⁰. Darbus minėtas asmuo turėjo atlikti už išdo pinigų. Visas pelnas taip pat ėjo į karališkąjį išdą. Už atliktą darbą Drelnickis iš kiekvieno įprasto šimto klepkų savo naudai galėjo išgauti po 1500 klepkų¹⁷¹. Aprašytos darbo sąlygos gali būti laikytinos geru pavyzdžiu kai verslininkas, neinvestuodamas į gamybos procesą ir dirbdamas karaliaus (išdo) naudai, kaip atlygį gaudavo sutartą dalį pagaminamos produkcijos.

Miško pramonės verslininkai ne visada laikydavosi nustatytų darbo sąlygų. 1569 m. Žygimanto Augusto sekretoriaus Ibenfeldo išleistame rašte teigiama, jog karalius sužinojo apie tai,

¹⁶⁴Довнаръ Запольскій „Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“ . 1901 г.Киевъ Т.1.Стр.322.

¹⁶⁵ Ten pat. Стр.323.

¹⁶⁶ Ten pat. стр.325.

¹⁶⁷ Ten pat.

¹⁶⁸Lietuvos Metrika. (1524-1529).14 užrašymų knyga.Parengė L. Karalius ir D. Antanavičius.40 dokumentas.Vilnius.2008m.

¹⁶⁹Довнаръ Запольскій„Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“ . 1901г..Киевъ. Т.1.Стр.326.

¹⁷⁰ Įprasta šimtinė – pagal 1547 m. Lietuvoje įvestos monopolinės medienos praktiką reglamentavusius seimo nuostatus (ухвала) brokuotojams nustatė medienos brokavimo (kiekio) vienetą – Įprastą šimtą (сто звычайное) .Šis matavimo vienetas buvo pasirinktas atsižvelgiant į Gdansko brokavimo tradiciją. Aukščiausios rūšies klepkų įprastas šimtas buvo prilyginamas 240 vienetų klepkoms. Laimontas Karalius. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinės kultūros terminų istorijos problemos (ваньчес, клепка, василки, фашольц, клепачи)“.Lietuvos istorijos metraštis.Vilnius.2005m. P.170

¹⁷¹Довнаръ Запольскій „Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“ . 1901г. Киевъ Т.1.Стр.326.

kad valakais suskirstytose pono Granausko giriose, minėtas asmuo vykdė medienos ruošimo darbus. Tačiau, kaip pastebi Ibenfeltas, šio pono darbininkai slapta išdegindavo pelenus ir juos realizuodavo¹⁷². Ištyrus šį atvejį, dėl pavojaus miškams buvo uždrausta toliau vykdyti neteisėtą veiklą, konfiskuojant visą pagamintą produkciją¹⁷³.

Pasitaikydavo ir kiek kitokių atvejų, kada verslovininkas iš didžiojo kunigaikščio išdo gaudavo tam tikrą pinigų sumą, už kurią turėdavo atlikti medžio produkcijos gamybą ir realizavimą. Tokiomis sąlygomis 1542 m. Darsūniškio ir Birštono giriose dirbo Kasparas Liudneris. Minėtas asmuo pagal didžiojo kunigaikščio išduotą miško prekių gamybos leidimą, iš valdovo išdo trejiems metams gavo 1000 kapų grašių¹⁷⁴. Už šią sumą verslovininkas turėjo pagaminti nustatytą kiekį produkcijos ir ją pristatyti į leidime nurodytą vietą. Nėra aišku, už ką Kasparas Liudneris atsiskaitydavo su pasamdytais darbuotojais. Ko gero užmokesčiams buvo naudojami tie patys iš do gauti pinigai.

Izraelis ir Šanka Eskovičiai 1568 m. Slonimo giriose dirbo kiek kitomis sąlygomis. Minėtieji asmenys privalėjo prie Šarės upės (Щарь) nustatytu laiku kasmet pristatyti po vieną įprastos šimtinės klepkų¹⁷⁵.

Eskovičiams išduotame leidime užsimenama ir apie nuobaudas už galimą būsimos produkcijos broką. Kaip teigia Dovnor-Zapolski, tokiu atveju verslininkai turės sumokėti valdovui pagal Karaliaučiaus rinkos kainas¹⁷⁶. Neįvykdžius kurios nors iš minėtų sąlygų, verslovininkams grėšė nekilnojamojo turto konfiskavimas ar mirties bausmė.¹⁷⁷ Šis atvejis rodo, jog valdovas ne tik siekė jam priklausančios pelno dalies, bet kartu ir nurodydavo kokių bausmių gali susilaukti verslininkai, neįvykdę įsipareigojimų.

Žygimanto Augusto valdymo laikais buvo bandyta visą miško naudmenų ruošos verslą valstybinėse giriose sukcentruoti vienose rankose. Tokiu būdu, vienas garsiausių to meto Gdansko pirklių – Hansas Skopas 1560 metais gavo teisę į miškų kirtimus Žemaitijos regione¹⁷⁸. Valdovas, suteikdamas šią teisę, įsipareigojo kontroliuoti, kad Skopui paskirtuose miškuose medienos apdirbimo verslu neužsiimtų kiti asmenys.¹⁷⁹ Negana to, muitininką buvo įsakyta nepraleisti į Prūsiją ir Livoniją miško prekių, išskyrus tiekiamas Hanso Skopo.¹⁸⁰ Sulaikius „svetimas“ miško prekes, muitininkai privalėjo apie tai informuoti verslininką, kuris sulaikytuosius

¹⁷²Lietuvos Metrika. (1569–1570).52 užrašymų knyga.parengė A. Baliulis ir R. Firkovičius. Vilnius. 2004 m.76 dokumentas.

¹⁷³Ten pat.

¹⁷⁴Lietuvos metrika(1585-1586).71 užrašymų knyga.Parengė D. Antanavičius.Vilnius.2008m.165 dokumentas.

¹⁷⁵Довнаръ Запольскій „Государсвеное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“ 1901. Киевъ. Т.1.стр.328.

¹⁷⁶Ten pat.

¹⁷⁷Ten pat.

¹⁷⁸Lietuvos Metrika. (1569–1570).52 užrašymų knyga.parengė A. Baliulis ir R. Firkovičius. Vilnius. 2004 m.76 dokumentas.

¹⁷⁹Ten pat.

¹⁸⁰ Ten pat.

gaminis nusavintų karaliaus vardu¹⁸¹. Tokiu būdu Hansas Skopas gavo ne tik monopolines teises į karališkuosius Žemaitijos miškus, bet kartu ir savotišką apsaugą nuo konkurentų. Kaip minėtam asmeniui pavyko iš valdovo gauti tokias tikrai išskirtines ir labai šiam palankias sąlygas? Atsakymas į šį klausimą ko gero būtų gana paprastas: Skopas 1552 m. ėjo Karališkųjų miškų LDK tvarkytojo pareigas. Taigi kalbant mūsų dienų terminais, siekdamas naudos Skopas painiojo valstybinius ir privačius interesus. XVI amžiuje tokia veikla buvo gana populiarė, nes už valstybinių pareigų įėjimą buvo pakankamai menkai mokama.

1570 m. girios, esančios prie Dansko ir Karaliaučiaus uostų, parduodamos kitam žymiam to meto verslo atstovui Bolemanui. Minėtas asmuo įsipareigoja steigti naujas būdas¹⁸². Kaip rašo Dovnor- Zapolskis, į prie uostų esančių miškų sąrašą buvo įtrauktos Punios, Alytaus, Darsūniškio, Kauno, Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės, Jurbarko, Paširvėnės girios¹⁸³. Taigi verslininkas Bolemanas įgijo teisę į praktiškai visas stambiausias dabartinės Lietuvos teritorijos girias. Pasak Dovnor-Zapolskio, visos pajamos teko Bolemanui¹⁸⁴.

1571 m. panašiomis sąlygomis dirbo ir jau minėtas karaliaus Žygimanto Augusto sekretorius Iberfeltas. Jam valdovas perleido aplink uostą esančius miškus¹⁸⁵. Taip anot Zapolskio, pirmą kartą pradėti eksploatuoti aplink Rygos miestą esantys miškai¹⁸⁶.

Pasitaikydavo atvejų, kai miškus valdė ir jų eksploatacija rūpinosi atskiri miestai ar jų pasamdyti asmenys. Vienas iš tokių pavyzdžių būtų Kaunas. Miesto girių valdė taryba, ji sprendė miško tvarkymo ir naudojimo reikalus¹⁸⁷. Kauno miške miestiečiai patys gaminosi kurą, statybines medžiagas, rinko medų, vašką¹⁸⁸. Miesto taryba buvo gavusi valdovo leidimą girioje pasigaminti prekes ir jas realizuoti užsienyje. Kaip savo darbe nurodo Z. Kiaupa, šie leidimai buvo suteikiami kažkokiam tiksliam miesto gerovės įgyvendinimui¹⁸⁹. Gavus minėtą valdovo leidimą, miestas skirdavo už tai atsakingą asmenį. Juo 1584 m. buvo paskirtas Kasparas Heningas¹⁹⁰.

Teises į darbus miškuose verslininkai gaudavo ir iš tarpininkų ar taip vadinamų „trečių rankų“. Tarpininkais dažniausia buvo valdovo nustatyti asmenys. Tokiu tarpininku buvo ir 1530 m. Žygimanto Senojo paskirtas raštininkas Andrius Mackavičius. Jam valdovas pavedė prižiūrėti visus miško darbus panemunių giriose¹⁹¹. Andrius Mackevičius turėjo sekti, kad be

¹⁸¹ Lietuvos Metrika. (1569–1570). 52 užrašymų knyga. parengė A. Baliulis ir R. Firkovičius. Vilnius. 2004 m. 54-55 dokumentas.

¹⁸² Довнаръ Запольскій „Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“ Киевъ. Т. 190 Іг. Стр. 327.

¹⁸³ Ten pat.

¹⁸⁴ Ten pat.

¹⁸⁵ Ten pat. Стр. 329.

¹⁸⁶ Ten pat.

¹⁸⁷ Z. Kiaupa. „Kauno istorija“. Vilnius. 2010 m. T. 1. P. 238.

¹⁸⁸ Ten pat.

¹⁸⁹ Ten pat..

¹⁹⁰ Ten pat.

¹⁹¹ Ten pat.

valdovo leidimo niekas neruoštų miško prekių, neįrenginėtų būdų. Tuo pačiu raštininkas turėjo valdovo vardu sudarinėti sutartis su verslininkais, norinčiais savo verslą plėtoti panemunių giriose, kitaip tariant, išduodavo leidimus miško darbams vykdyti.

Kaip jau esame užsiminę, miškų nuoma užsiiminėdavo ir bajorai. 1544 m. Kauno burmistras Andrius Mackavičius Šulcas išsinuomuoja miškus iš bajoro Mikalojaus Andruškevičiaus. Šiems dėl neiškių priežaščių susipykus, minėtus miškus bando perimti kitas verslininkas Henrikas Blumkas¹⁹². Šis pavyzdys gerai perteikia to meto verslininkų tarpusavio konkuravimą. Tai, jog Henrikas Blumkas, mėgina gauti burmistro išsinuomotus miškus, rodo, kad išaugus miškų verslais besidominčių asmenų skaičiui, aplink Kauno miestą atsiranda miškų stygius. Būdų buvo įsteigę ir iš pirmo žvilgsnio su verslu mažai ką bendro turintys asmenys – bažnyčių tarnautojai. Vienas tokių buvo kunigas Erazmas Eustachijus¹⁹³.

3.2 Miškų pramonės darbininkai

Aptarus, kas užsiėmė miškininkystės verslu, reiktų pristatyti ir miškuose dirbantį personalą. Apdirbamuose miškuose būdavo įrengiamos būdos – laikini gyvenamieji darbininkų namai ir pagalbinės paskirties pastatai. Prie gamybinės paskirties pastatų galime priskirti ir krosnis, skirtas pelenams degti, degutui gaminti¹⁹⁴. Žodžio *būda* kilmę, J. Matusas sieja su deguto ir dervos varymo įmone. Šiam aiškinimui jis pasiremia įsakymu specialiajam Žemaitijos miškų valdininkui, kuriame teigiama: „Kad niekas nedrįstų dirbti būdų ir visokių medžio ir pelenų darbų“¹⁹⁵. Būdose darbymečiu gyveno pagrindiniai miškų verslo darbininkai – būdininkai (kai kur šaltiniuose vadinami būdnikais). Kaip teigia Z. Kiaupa, būdnikai dažniausia buvo iš kaimo atėję žmonės, arba žmonės be nuolatinės gyvenamosios vietos¹⁹⁶. Šio socialinio sluoksnio dominavimą minėtuose darbuose galėtume paaiškinti gan sudėtinga tuo metu vyravusią pilnateisiu miesto piliečio tapimo procedūra. Netapus tikru miestų gyventoju, buvo gan sunkoka mieste susirasti darbą. Tad iš kaimų kilusiems ar pabėgusiems žmonėms darbas būdose dažnai būdavo vienintelis būdas užsidirbti. Miestiečius nuo darbų būdose atbaidydavo ir tai, kad tekdavo gyventi miškuose, toli nuo šeimos ir artimųjų. Būdose be minėtų būdininkų tapė pat darbavosi medkirčiai, vančoso, klepkų ruošėjai ir peleninkai¹⁹⁷. Jų aptarnavimui, verslininkai samdydavo virėjus ir kitą pagalbinį personalą. Kaip jau minėjome, būdose, pagal LDK valdovo Žygimanto Senojo 1515 m. išleistą raštą-instrukciją apie

¹⁹²Z. Kiaupa. „Kauno istorija“. Vilnius.2010 m. T. 1. P. 238.

¹⁹³Ten pat. P. 240.

¹⁹⁴Ten pat.

¹⁹⁵J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943 m. Rupjūčio-Spalio mėn. P. 7.

¹⁹⁶Z. Kiaupa. „Kauno istorija“. Vilnius.2010 m. T. 1. 238.

¹⁹⁷Ten pat.P. 241.

būdų steigimą, galėjo dirbti 40 samdytų darbininkų¹⁹⁸. Tai įrodo ir 1528 m. valdovo leidimas S. Gradauskui įsirengti būdą, kurioje be virėjų, kepėjų ir kitų aptarnaujančių asmenų turi dirbti 40 būdininkų¹⁹⁹.

Pasak Z. Kiaupos, personalas dažniausiai buvo sezoniniai darbininkai, dirbantys būdos savininko įrankiais²⁰⁰. Kalbant apie darbuotojų atlygį, pasitelksime dažnai šiame darbo skyriuje cituojamo Z. Kiaupos aprašomą pavyzdį, kuriame kalbama, jog H. Kopas 1553 metais Kaune 4 savaitėms pasisamdė 3 vyrus, už laštą išgaunamų pelenų gavusius po 9 grašius²⁰¹.

Darbdavių (būdų savininkų) ir darbuotojų santykiai buvo gana įvairūs. Kaip teigia Kauno miesto istorijos autorius:

*Aktų knygoje gausu įrašų apie būdininkus, pasitraukusius iš būdos, kai kurie jų jau buvo pasiėmę išankstinį atlygį*²⁰².

Taigi pasitaikydavo atvejų, kai nesažiningi miškų darbuotojai, gavę išankstinį atlygį, tiesiog pasprukdavo iš darbo vietos. Šaltiniuose aptinkame ir priešingų atvejų, kada būdininkai jausdavosi apgauti ir ryždavosi kerštui. 1554 m. rugsėjo 1d. Kauno miestietės Gregerienės- Bekerienės būdininkai ryžtasi mesti tarnybą, grasina primušti šiparį, o nesutinkančius nutraukti darbą grasina užmušti.²⁰³ Iš protokolo Kauno miesto vaito knygoje užrašytų konflikto liudytojų pareiškimų paaiškėja, kad kaltininku buvo peleninkas Lukošius, kurstęs kartu dirbančiuosius mesti tarnybą. Liudytojai teigia, jog minėtas asmuo jiems kalbėjo:

*Meskime visi kirvius ir eikime šalin. O jei kuris mūsų draugas norėtų pasilikti čia ir neitų su mumis, tai mes patys užmušime ir nuskandinsime ežere*²⁰⁴.

Iš pateiktos informacijos galime spręsti, jog miškuose dirbę būdininkai būdavo ganėtinai vieningi ir palaikydavo vienas kitą.

¹⁹⁸Lietuvos metrika. (1535-1537) 19 užrašymų knyga. Parengė D. Vilimas. Vilnius. 2009m. 41dokumentas.

¹⁹⁹Z. Kiaupa. „Kauno istorija“. Vilnius.2010 m. T. 1. P. 240.

²⁰⁰Ten pat.

²⁰¹Ten pat. P. 242.

²⁰²Z. Kiaupa. „Kauno istorija“. Vilnius.2010.T.1.P.242.

²⁰³K. Jablonskis; J. Jurginis; J. Šiuožda „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. 1955m. Vilnius.T.1.P.150.

²⁰⁴Ten pat.

3.3 Miškų pramonės gaminiai

Pagrindiniais miško gaminiais ko gero reiktų laikyti vančosą²⁰⁵, klepkas ir pelenus. Kalbant apie vančosus, reiktų pasakyti, kad pagal apdirbime naudotą technologiją jie buvo skirstomi į mirkytus vandenyje ir nemirkytus (Syroj)²⁰⁶. Vančosai buvo gaminami ir iš pušų. Išsamesnį vančoso gaminimo procesą pateikia L. Karalius:

Nupjauto ąžuolo kamienas buvo skeliamas, skaldomas (ne pjaunamas) per pusę. Po to šios ąžuolo pusės aptašomos iš šonų iš iš pagrindo (šerdį reikėdavo nutašyti), kad būtų trijų briaunų ruošinys vieną pusę specialiai paliekant apvalią, su žieve²⁰⁷.

Palikta žievė būdavo savotiškas indikatorius nustatyti medienos kokybę. Anot L. Karaliaus, palikta žievė leisdavo prekių brokuotojams įsitikinti, kad vančosui pagaminti nebuvo panaudotas sausuolis²⁰⁸. Priklausomai nuo ąžuolo kamieno storio, iš vieno medžio buvo pagaminami 2 - 4 vančosai²⁰⁹. Aprašydamas vančosų asortimentą J. Matusas teigia, jog buvo gaminami ir didesnių gabaritų vančosai, taip vadinami „vasiljki“, kurie po to buvo pjaustomi į plonesnius ar tikruosius²¹⁰. Sunku nustatyti standartinius vančosų matmenis. Pasak L. Karaliaus, vančosų matmenų skirtumus lėmė šalys, į kurias jie buvo eksportuojami²¹¹. Vančosų matmenys lėmė ir uostai, iš kurių buvo transportuojama minėta produkcija. Rygos uosto „karališkos“ (standartinės rūšies vančoso matmenys buvo 11-14 colių (~27.5-35cm) šonų ir pagrindo pločio, bei 14-15 pėdų (4.2m) ilgio²¹². Tuo tarpu iš Gdansko eksportuoti vančosai buvo 10 pėdų ilgio (~3m) ir 1.5 pėdos (~45cm) pločio²¹³.

²⁰⁵ Vančosos (rus. ванчос ванчус) – mediniai ąžuolo arba pušies šulai, skirti statinių gamybai. Šie gaminiai dažniausiai skirti vietinei rinkai. Be to, kaip nurodo Laimontas Karalius, vančosu dar buvo vadinami ir dideli balkiai, išpjauti iš pačių stambiųjų ąžuolų kamienų (be kraštų ir be šerdies), tai buvo pats patvariausias medis, kuris supjaustytas į lentas buvo naudojamas laivų gamyboje. L. Karalius „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinės kultūros terminų istorijos problemos...“. Lietuvos istorijos metraštis. Vilnius. 2005 m. P. 165.

²⁰⁶ J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1943 m. Rupjūčio-Spalio mėn. P. 6.

²⁰⁷ L. Karalius „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinės kultūros terminų istorijos problemos“. Lietuvos istorijos metraštis. Vilnius. 2005 m. P. 166.

²⁰⁸ Ten pat.

²⁰⁹ Ten pat.

²¹⁰ Ten pat.

²¹¹ Ten pat.

²¹² Ten pat. P. 167

²¹³ Ten pat.

Kiek plonesnė už vančosus buvo gaminama, vadinama, lanksčioji mediena (Klappholz)²¹⁴. Šis pavadinimas turbūt buvo jau aprašytų klepkų sinonimas. Aprašydamas klepkas L. Karalius savo darbe remiasi T. Hinrichu²¹⁵. Pasak minėto istoriko, klepkos - ąžuolo arba buko 5-9 colių (~ 12.5-22.5cm) storio ir 5 pėdų (~ 1.5m) ilgio plokštės (die Dielen)²¹⁶. Tačiau, kaip pastebi L. Karalius, šis klepkų apibūdinimas istoriografijoje nėra vienintelis²¹⁷. XIXa. šaltiniuose minėtos klepkos apibūdinamos kaip „mažesnio dydžio vančosas“ arba pusiau vančosas²¹⁸. Pagal teritorijos, kurioje naudojamos klepkos, pavadinimą, jos skirstytos į Olandiškas - skaldytas keturių briaunų ruošinys, kurio šonų plotis po 8-9 colius (~20-22cm) ruošinio ilgis 58-60 colių (~1.45m); dvigubas prancūziškas - 7-10 colių (~ 17-25 cm) kvadratinis ruošinys, 32-42 colių ilgio (~ 0.8-1.05m) ilgio²¹⁹. Be minėtų gaminių dar buvo apdirbami ir visokių rūšių ąžuoliniai balkiai (baljki dubovyskije)²²⁰. Matusas mini ir kitus miško gaminius, kurių pavadinimus, anot jo, sunku nustatyti: knarrholz, koggenbort, carmr, dylj²²¹.

Iš gaminių, skirtų statyboms, šaltiniai mini įvairiausias kartis ir mietus (žerdj), stulpus dranicas, malksnas (gontai, skindeliai). Pastarieji buvo gaminami iš pušies ir skirti stogams dengti, tvirti tvoroms.²²² Iš smulkesnių gaminių Matusas mini malkas, luobas (stogams dengti, indams), karnas (apavui)²²³. Pagal tai, kokia buvo smulkių gaminių paskirtis, galime teigti, kad jie buvo gaminami iš esmės vietinei rinkai.

Vienas iš pagrindinių būdinių gaminių buvo pelenai. Pelenus specialiai tam skirtose krosnyse išgaudavo jau minėti peleninkai. Pelenus gamino iš vinkšnos, guobos ir uosio medienos²²⁴.

Pelenų gamybą aprašė Dovnor- Zapolskis. Anot jo, peleninkai padegdavo, iškirtus mišką atsiradusius kelmus, po to juos šmalcuodavo (шмальцовали) ir prikimšdavo į statines²²⁵.

Pelenų vienetu buvo laštas (lastas), kurį sudarė apie 40 centerių²²⁶ (1 centneris – 50 kg M. D.). Pasitaikydavo atvejų, kai ši miško medžiaga buvo išgaunama tiesiog padegus tam tikrą miško plotą (graudą). Dėl tokio gamybos būdo smarkiai išdegdavo miškai ir nukentėdavo žvėrys. Iš

²¹⁴J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943m.Rupjūčio-Spalio mėn.P.6.

²¹⁵L. Karalius „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinės kultūros terminų istorijos problemos...“. Lietuvos istorijos metraštis. Vilnius.2005 m. P.170.

²¹⁶L. Karalius „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinės kultūros terminų istorijos problemos....“. Lietuvos istorijos metraštis. Vilnius.2005 m. . P.170.

²¹⁷Ten pat.

²¹⁸Ten pat.

²¹⁹Ten pat.

²²⁰J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943 . Rupjūčio-Spalio mėn.P.6.

²²¹Ten pat.

²²²Ten pat.

²²³Ten pat.

²²⁴Ten pat.

²²⁵Довнаръ -Запольский „Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“ Киевъ. 1901г. Т.1.Стр.324.

²²⁶J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943 m. Kaunas. Rupjūčio-Spalio mėn. P.7.

išdegamu būdu gaunamų produktų gana dažnai minimos ir anglys. Jas išgaudavo specialūs darbininkai –anglininkai (ugoljniki)²²⁷.

Dervos ir deguto gamyba buvo taip pat gana populiari. Šaltiniuose minima „virta“ ir „nevirta“ derva²²⁸. Šiomis naudmenomis užsiimdavo degutininkai (degtiari). Ko gero, nuo jų pavadinimo ir yra kilęs, Lietuvoje gana plačiai paplitusio, Degučių kaimo pavadinimas.

Be minėtų produktų miškai teikė ir vašką, ir medų. Apie tai liudija mūsų jau aptarti statutų nurodymai, skirti drevininkams.

3.4 Pagamintos miško produkcijos transportavimas

Beveik visais mums žinomais atvejais pagaminta produkcija į muitines ar uostus buvo transportuojama vandens keliais. Tam labiausiai tiko gana platus Lietuvos upių tinklas. Šalia esančios upės buvo vienas iš pagrindinių rodiklių, pasirenkant naujai steigiamos būdos vietą. Ypač vertingi buvo miškai, esantys prie didžiųjų upių (Nemuno, Neries, Nevėžio, Dauguvos). Nepaisant visų patogumų, upinė transportacijoje turėjo ir gana didelį minusą. Juo galėtume įvardyti tai, jog prekių gabenimas vandeniui buvo sezoninis. Jis prasidėdavo pavasarį, kai upėse pakyla vanduo, ir baigdavosi jam nusekus. Kaip teigia J. Matusas, kitas upinės transportacijos minusas buvo tai, kad dauguma upių ėjo per privačias dvarininkų valdas. Dvarininkai ne tik įsirengdavo užtvankas savo reikalams, bet taip pat statydavo tiltus, ant kurių išstatydavo sargybinius – užtvankininkus (Jezovniki)²²⁹. Minėtieji sargybiniai iš praplaukiančių laivų imdavo savotišką kelio mokestį. Šiuo atveju verslininkų interesus gynęs valdovas 1542 m. išleistame įsakyme nurodė, kad „užtvankose ir tiltuose privalo būti erdvūs vartai sieliams ir laivams laisvai praeiti“²³⁰. Vėliau minėtas įsakymas buvo įtrauktas ir į antrąjį Lietuvos Statutą. Jo pirmojo skyriaus devintas straipsnis visiškai uždraudė užtvankas „magistralinėse upėse“²³¹.

Remiantis šaltiniais, mediena pirmą kartą gabenta apie 1405 m.²³² 1413 m. datuojamuose šaltiniuose teigiama, jog Nemunu iš Kauno jau nuolat plaukė miško gaminių transportai²³³. Iš kiek mažesnių upių, kuriomis buvo plukdoma mediena, minimos Šešupė, Jūra, Dubysa, Vevirža, Akmenė ir kitos²³⁴. J. Matusas savo straipsnyje ypatingą dėmesį skiria Neries

²²⁷J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas.1943 m. Kaunas. Rujūčio-Spalio mėn. P.7.

²²⁸Ten pat.

²²⁹Ten pat. P. 12.

²³⁰Ten pat.

²³¹Ten pat.

²³²Ten pat P. 6.

²³³Ten pat. P. 10.

²³⁴Ten pat.

upei. Šį išskirtinumą autorius motyvuoja tuo, kad Neris padėjo Vilniui įsijungti į Nemuno kelią²³⁵. Nemuno kelias buvo pagrindinė miško produktų tiekimo į Gdansko ir Karaliaučiaus uostus gija. 1554 m. šaltinis mini medienos plukdymo kelią, kuris ėjo iš Dubingių ežero, Dubingės upeliu į Žeimeną.²³⁶ Tai, kad minėto kelio upės nėra labai gilios, leistų daryti prielaidą, kad šiuo keliu buvo gabenami nesunkūs medienos gaminiai. Tai pagrindžia J. Matusas, aprašydamas malkų transportavimą²³⁷. Prekyba su Ryga ėjo Mūšos ir Dauguvos upėmis²³⁸. Pietinėje LDK dalyje, miško prekių transportavimui buvo naudojamos Bobro ir Narevo upės²³⁹. Šios upės, kaip nurodo G. Valavičius, Būgu susisiečia su Vysla, o per ją miško prekės patekdavo į Dansko uostą²⁴⁰. Dniepro upė buvo pagrindinis kelias tiekiant miško produktus į Kijevo. Juo 1563 m. buvo plukdoma statybinė medžiaga Kijevo piliai²⁴¹.

Daug informacijos apie buvusius upinius kelius pateikia 1547 metų seimo nustatyti punktai, į kuriuos buvo privaloma gabenti miško produktus kontrolei. Šie punktai buvo: Nemunas – Kaune; Būgas – Lietuvos Brastoje; Dauguva – Drysoje ir Mūša – Saločiuose²⁴². Iš pateikto upių ir miestų sąrašo matome pagrindinius miško prekių gabenimo kelius ir krovos punktus.

Aptariant transportuojamą medieną, pirmiausia reiktų paminėti sielius. Jie minimi dar 1415 m. Vyslos ir Nemuno upėse²⁴³. 1542 m. Vilniuje išleistame miškų transportavimui Neries upe įstatyme teigiama, kad rąstiniai sieliai turėjo po 30 vienetų, o trumpesnių medžio gaminių po 60²⁴⁴.

Anot L. Karaliaus, vančosas ir klepkos buvo transportuojami ryšuliais (ужик)²⁴⁵. Trumpesnių ar gabalinių miško produktų gabenimui buvo naudojami įvairaus tipo laivai. J. Matusas pateikia daug skirtingų jų pavadinimų: Strusen, Kogen, cymbae, Čoln, dubasy, lodigen ir kt²⁴⁶. Iš to kad, Vytinės laivų pavadinimai figūruoja ne vieno mūsų darbe cituoto autoriaus kūrinys, galima

²³⁵ J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1943 m. Kaunas. Rujūčio-Spalio mėn. P. 10.

²³⁶ Г. Б. Воловичь „Ревизия пушь и переходовъ звериныхь...“. Виленская археографическая комиссия. 1867. Вилно. стр. 41.

²³⁷ J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. 1943 m. Kaunas. Rujūčio-Spalio mėn. P. 11.

²³⁸ Ten pat.

²³⁹ Г. Б. Воловичь „Ревизия пушь и переходовъ звериныхь...“. Виленская археографическая комиссия. 1867. Вилно. стр. 65.

²⁴⁰ Ten pat.

²⁴¹ Ten pat.

²⁴² J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. 1943. Kaunas. Rujūčio-Spalio mėn. P. 11.

²⁴³ Ten pat. P. 13.

²⁴⁴ Ten pat.

²⁴⁵ L. Karalius „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinės kultūros terminų istorijos problemos...“. Lietuvos istorijos metraštis. Vilnius. 2005 m. P. 173.

²⁴⁶ Ten pat.

teigti juos buvus vienais iš pagrindinių transportavimo laivų. Paplitusį jų naudojimą ko gero patvirtina ir faktas, jog minėti laivai buvo gaminami Kauno upinių laivų statykloje²⁴⁷.

Miško gaminiai ko gero buvo gabenami ir sausumos keliais. J. Matuso teigimu apie tai yra užsiminęs tik Liubavskis, rašydamas, kad toks transportavimo būdas nebuvo labai praktikuojamas. Vežimų netinkamumą miško prekių gabenimui galėtume pagrįsti prastais to meto LDK keliais²⁴⁸.

3.5 Atsiskaitymai už miškų gavimą ir juose pagamintos produkcijos realizavimą

Vienas iš pirmųjų dokumentuose užfiksuotų raštų, kuriuose kalbama apie atsiskaitymus už miško medžiagų gamybą, siekia 1515 m. Minėtame rašte teigiama, jog vokiečių kilmės Kauno miestietis Hansas Veisas išsinuomojo iš valdovo Žygimanto Senojo keturias būdas: Punios, Darsūniškio, Birštono ir Vilkijos giriose. Už nuomą ir teisę juose gaminti šulus, statinės ir degti pelenus, minėtas asmuo įsipareigojo mokėti Didžiajam kunigaikščiui 200 kapų grašių ir muitą, kaip ir visi moka²⁴⁹. Panašius mokesčius randame ir 1522 m. Vilniuje išleistame rašte. Jame Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas savo kancleriu ir Mozyriaus valdytojui Albertui Goštautui nurodo leisti Hansui Sudormanui Darsūniškio ir Birštono giriose metus laiko gaminti miško medžiagas.²⁵⁰ Karaliaus rašte teigiama, kad pirklys sumokėjo už šį leidimą 50 kapų grašių. Likusius mokesčius sumokės, kai paruoštą medieną nuleis į vandenį.²⁵¹ Šaltinyje nenurodoma tiksliai likusių mokesčių suma, tik minima, kad mokės tiek, kiek moka kiti prekeiviai.²⁵² Šiuo pasakymu karalius galbūt norėjo pasakyti, kad minėtam asmeniui nėra linkęs taikyti jokių nuolaidų. Likusius mokesčius pavyko atsekti iš kito karaliaus Žygimanto rašto, kuriame Darsūniškio ir Birštono girių valdytojui kunigaikščiui Matvejui Mikitičiui praneša apie leidimą Kauno miestiečiams Jonui Gradovskiui (Gradauskui) ir jo broliui Staškai Gradovskiui metus laiko statyti būdas ir rengti stovyklavietes pelenams, vančosui ir klepkoms ruošti.²⁵³ Minėtame rašte teigiama, kad prekeiviai prižadėjo Kauno muitinei mokėti šiuos mokesčius:

²⁴⁷ Z. Kiaupa. „Kauno istorija“. Vilnius.2010.T.1.P.244.

²⁴⁸ Apie prastus, dažnai nepravažiuojamus LDK kelius aprašuoju laikotarpiu savo kelionių prisiminimuose byloja G. Marescotti bei dauguma kitų XVI- XVIII amžiaus užsienio keliautojų. R. Kamuntavučius „Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI-XVIIa. Literaturoje“ .daktaro disertacija. Kaunas.2002m. Publikuojama www.rustisinfo.lt. (žiūrėta 2011 m. gegužės 16 d.)

²⁴⁹ Lietuvos metrika(1518-1523). 11 užrašymų knyga. Parengė A. Dubonis. Vilnius. 1997m.45 dokumentas.

²⁵⁰ Lietuvos metrika. (1569–1570).52 užrašymų knyga.parengė A. Baliulis ir R. Firkovičius.Vilnius. 2004 m. 14 dokumentas.

²⁵¹ Ten pat.

²⁵² Ten pat.

²⁵³ Lietuvos metrika((1566-1574).51 užrašymų knyga. Parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas.Vilnius.2000m.57 dokumentas

*Nuo šimto statinių pelenų, vančoso ir klepkų po 50 kapų grašių, o nuo potašo dar po 50 kapų*²⁵⁴.

Iš skyrelyje pateiktų pavyzdžių matome, jog verslininkai pagal susitarimus su valdovu, už savo veiklą iš izdo gaudavo vidutiniškai po 1000 kapų grašių.

1550 m. karalienė Bona nustatė minimalią Dansko uosto miško gaminių supirkimo kainą: 14 lenkiškų auksinių už šimtą vančosų ir po 22 lenkiškus auksinius už šimtą klepkų²⁵⁵. Verslininkai gaudavo ir užmokestį nuo pagamintos produkcijos. Jau minėtieji Izraelis ir Šanka Eskovičiai 1568 m. už savo darbą gaudavo po 10 lenkiškų auksinių nuo kiekvienos šimtinės. Be to, jie galėjo sau pasilikti po 1500 klepkų nuo kiekvienos pagamintos įprastos šimtinės²⁵⁶. Tačiau šis nustatytas dydis yra gana ginčytinas. L. Karaliaus straipsnyje teigiama, jog XVI a. viduryje, klepkos buvo apmuitintos 8 grošių už šimtinę mokesčiu²⁵⁷. Mūsų minėtas verslininkas Švarcas už pagamintą šimtinę vančosų ar klepkų mokėjo po 20 kapų grašių²⁵⁸.

Sunku pasakyti kiek pelno gaudavo miškų verslovininkai, dirbę tokiomis pat kaip Kasparas Liudneris sąlygomis, nes kaip jau minėta, šiuo atveju verslininkas dirbo už iš anksto jam sumokėtą pinigų sumą. Tačiau, ko gero ir šiuo atveju miškų apdirbimo verslininkai negalėjo skūstis blogu pelnu.

Iš darbe pateiktų pavyzdžių paaiškėja, jog dažnai buvo praktikuojamas piniginis-natūrinis atsiskaitymo būdas, kai valdovas be tam tikros pinigų sumos, verslininkui leisdavo pasiimti ir dalį pagamintos produkcijos. Kaip rodo pavyzdžiai, ši dalis būdavo po 1500 klepkų nuo kiekvienos pagamintos įprastos šimtinės klepkų. Tokie atsiskaitymai buvo taikomi aprašytuose Grigorijaus Drelnickio, Eskovičių ir kai kuriuose kituose atvejuose.

Kad miško produktų gamyba ir pardavimas buvo tikrai pelninga verslo šaka, patvirtina ir Z. Kiaupa:

*Visą XVI a. miško verslovės buvo vienas iš Kauno miestiečių turtėjimo šaltinių. Miškas tapo turtingiausių Kauno giminių, Liubnerių, Gradovskių, Mackavičių, Heimų, Nestiukų, Betkerių, Hofmanų Žagierių ir kitų ilgalaikio ar trumpesnio iškilimo miesto gyvenime laidas*²⁵⁹.

²⁵⁴Lietuvos metrika((1566-1574).51 užrašymų knyga. Parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas. Vilnius.2000m.57 dokumentas.

²⁵⁵Довнаръ Запольскій „Государсвеное хозеиство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“. Киевъ. 1901г. Т.1.Стр.328.

²⁵⁶Ten pat.

²⁵⁷L. Karalius. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinės kultūros terminų istorijos problemos...“. Lietuvos istorijos metraštis. Vilnius. 2005. P.169.

²⁵⁸Довнаръ Запольскій „Государсвеное хозеиство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“. Киевъ .1901г. Т.1.Стр.320

²⁵⁹Z. Kiaupa. „Kauno istorija“. Vilnius.2010 m. T. 1. P. 242.

Ko gero šis pavyzdys tinka ne vien tik Kauno miestiečiams, bet ir kitų regionų žmonėms, kurie savo pajamų šaltiniu buvo pasirinkę šią verslo šaką.

Iš miškų nuomos ir teisių juose verstis medienos gaminių gamyba bei realizavimu gana dideles pajamos tekdavo ir karaliaus išdui. Pateiktame Liudnerio pavyzdyje teigiama, jog minėtas asmuo už teisę verstis miškų verslu, ne tik turi išdui sumokėti 1500 kapų, bet ir, pasibaigus darbų terminams, grąžinti iš išdo gautą užmokestį. Tokiu būdu, anot Dovernor-Zapolskio, išdas gaudavo apie 150% pelną²⁶⁰.

Kalbant apie miško gaminiams taikytus muitus, iš pateiktų pavyzdžių pastebime, jog dažnai atvejais jie nebuvo mokami. Tai ko gero sietina su tuo, kad dažnai didžioji dalis pelno atitekdavo valdovo išdui, tad nebuvo tikslinga apmuitinti šios veiklos. Tais atvejais, kai muitai buvo mokami, jie, priklausomai nuo realizavimo vietose galiojusios tvarkos, atitekdavo uostų, miestų ar valdovo išdams. Tai, kad daugumoje darbe aprašomų pavyzdžių valdovas leidimuose nurodo, kur būtent turi būti pristatoma produkcija, galime teigti, jog dažnai atvejais šie muitai ir tekdavo valdovui. Negalime atmesti versijos, kad miestai ar uostai mokėdavo kažkokius mokesčius už tai, kad valdovas būtent į jų muitines nukreipdavo vieną ar kitą verslininką. Muitų dydis priklausė nuo eksportuojamos produkcijos. Pvz. už „nevirtą“ dervą buvo imamas 2, už virtą – 3 auksinų mokestis²⁶¹.

Apžvelgdami šiame skyriuje pateiktą medžiagą galime teigti, jog miško produkcijos išgavimas buvo vienas pelningiausių verslo šakų XVI a. Šiuo verslu iš esmės vertėsi miestiečiai pirkliai, gavę iš valdovo leidimą vienokiomis ar kitokiomis sąlygomis kirsti ir apdirbti valdovo nuosavybėje esančius miškus. Už šiuos leidimus buvo atsiskaitoma gana įvairiomis sąlygomis, pradedant tiesioginiu užmokesčiu į valdovo išdą, baigiant tuo, kad verslininkai apdirbdavo ir realizuodavo miško produkciją karaliaus naudai. Leidimai verstis miškų produkcijos gamyba buvo išduodami vienerių ar trejų metų laikotarpiui. Verslininkai, gaminę miško produkciją, įsipareigodavo ją savo lėšomis pristatyti į valdovo nurodytą vietą. Miško kirtavietėse – būdose iš esmės dirbo iš kaimų kilę asmenys, su darbdaviu sudarę terminuotas darbų sutartis. Miškuose dirbo peleninkai, dervininkai, miškų kirtėjai ir kitų specializacijų darbininkai. Pagrindinė gaminama produkcija buvo vančosas, klepkos, dervos ir pelenai. Ši produkcija gaminta eksportui, kuris ir teikė šiam verslui daugiausiai pelno. Vietinei rinkai daugiausia gaminta statyboms naudojama produkcija ar kiti smulkūs gaminiai. Pagamintos medienos prekės upėmis buvo transportuojamos į valdovo nurodytą muitinę ar uostą, kur būdavo įvertinama jų kokybė, apskaičiuojamas kiekis ir atsiskaitoma su verslininkais. Kalbant apie muitus, pastebima tai, jog minėti miškininkystės verslovininkai pagal valdovo leidimuose nustatytas sąlygas dažnai atvejais nemokėdavo jokių muitų. Iš šaltiniuose

²⁶⁰Z. Kiaupa. „Kauno istorija“. Vilnius. 2010 m. T. 1. P. 242.

²⁶¹J. Matusas „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. Kaunas. 1943 m. Rupjūčio-Spalio mėn. P. 7.

paminėtų miško prekių kainų pastebime, kad nebuvo vienos atsiskaitymo valiutos. Buvo atsiskaitoma kapomis grašių ar lenkiškais auksiniais.

IŠVADOS

1. XVI a. apie 60% LDK teritorijos dengė miškai. Dėl gana skurdaus šaltiniuose pateikiamo pačių miškų aprašymo sunku pasakyti, kokios rūšies medžiai vyravo juose. Galime tik spėti, kad miškai buvo gana panašios sudėties kaip ir mūsų dienomis. Grigorijaus Valavičiaus atliktas LDK girių aprašymas ir jame pateiktamų Dzūkijos, Suvalkijos miškų ribos leidžia teigti, kad šiuose LDK regionuose didžiausios buvo Darsūniškio, Birštono, Merkinės ir Alytaus girios.
2. Pirmieji su miškais susiję valdovo įsakai ir įstatymai išsivystė iš ilgą laiką Lietuvoje galiojusios paprotinės teisės. Iš darbe pateikiamų Lietuvos Statutuose esančių nurodymų kiauinininkams, bebrininkams, bei drevinių medžių laikytojams paaiškėja, jog Lietuvos Statutai ir kiti LDK didžiojo kunigaikščio išleisti nurodymai, skirti teisiškai reglamentuoti miškų nuosavybės teisę ir miško naudmenų apdirbimo verslą apėmė daug ir iš pirmo žvilgsnio gana smulkmeniškų, su miškais susijusių sričių.
3. Miškams ir su jais susijusiems verslams skirtų įsakymų ir kitų teisinių dokumentų gausa rodo, jog valdovui buvo aktualu, kad šio pobūdžio nekilnojamas turtas būtų gerai apsaugotas nuo valstiečių ir ypač didikų neteisėtų veiksmų. Minėtas apsaugojimas siejamas ir su valdovo siekiu gauti kuo daugiau pajamų iš savo miškų.
4. Tai, kad valdovo išduotuose leidimuose privatiems asmenims verstis miškų apdirbimo pramone buvo nurodomos skirtingos darbo ir atsiskaitymo už jį sąlygos, rodo, jog LDK didysis kunigaikštis siekė gauti kuo daugiau pelno iš verslininkams išnuomotų miškų ir suteiktų leidimų.
5. Miško verslu užsiimė gana pasiturintys, pagrinde miestiečių luomo asmenys. Darbe pateiktas Izraelio ir Šankos Eskovičių atvejis leidžia teigti, kad šia veikla užsiiminėdavo ir žydų kilmės verslovininkai. Miško apdirbimo verslovių steigėjai tai pat turėjo pakankamai įtakos ir pažinčių tarp to meto valdininkų, tai įrodo darbe aprašyti išskirtinių monopolinių teisių į tam tikrus miškus, bei darbą juose ir pagamintos produkcijos realizavimą suteikimo atvejai.

6. Miško verslovėse pagaminta eksportui skirta produkcija ne visada turėjo vienodus matmenis. Matmenys priklausydavo nuo užsakovo ar uosto, iš kurio eksportuodavo gaminius. Pagrindiniai uostai į kuriuos buvo pristatomi gaminiai buvo Gdanskas ir Karaliaučius.

7. Pagamintos produkcijos transportavimas ir realizavimas priklausė nuo valdovo leidimuose išsakytų reikalavimų verslovininkams. Produkcijos asortimentą dažniausia nulemdavo miško produktų eksporto paklausa. Dažniūusiai eksportuoti gaminiai buvo Vančiosas, Klepkos, bei pelenai. Vietinei rinkai daugiausia buvo skirti smulkūs, statybose, ar statinių gamybai naudoti gaminiai.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Publikuoti šaltiniai:

1. Husovianas M. „Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“. 1977 m. Vilnius. (vertė B. Kazlauskas).
2. Jablonskis K, Jurginis J, Šiugžda J. „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai“. 1955 m. Vilnius. T. 1.
3. Jurginis J, Šidlauskas A. „Kraštas ir žmonės“ Vilnius. 1988m.
4. Kiaupa Z. „Kauno istorija“ T. 1. 2010 m. Vilnius.
5. Lietuvos metrika (1387-1546) 25 užrašymų knyga. Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis. Vilnius. 2004 m. 41 dokumentas.
6. Lietuvos metrika ((1566-1574). 51 užrašymų knyga. Parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas. Vilnius. 2000m. 57 dokumentas.
7. Lietuvos metrika. (1569–1570). 52 užrašymų knyga. parengė A. Baliulis ir R. Firkovičius. Vilnius. 2004 m. 14 dokumentas.
8. Lietuvos Metrika. (1524-1529) 14 užrašymų knyga. Parengė L. Karalius ir D. Antanavičius. 40 dokumentas. Vilnius. 2008m.
9. Lietuvos metrika. (1535-1537) 19 užrašymų knyga. Parengė D. Vilimas. Vilnius. 2009m. 41 dokumentas.
10. Lietuvos Metrika. (1569–1570). 52 užrašymų knyga. parengė A. Baliulis ir R. Firkovičius. Vilnius. 2004 m. 54-55 dokumentas.
11. Lietuvos Metrika. (1569–1570). 52 užrašymų knyga. parengė A. Baliulis ir R. Firkovičius. Vilnius. 2004 m. 76 dokumentas.
12. Lietuvos metrika. (1585-1586) 71 užrašymų knyga. Parengė D. Antanavičius. Vilnius. 2008m. 165 dokumentas.
13. Lietuvos metrika. (1518-1523) 11 užrašymų knyga. Parengė A. Dubonis. Vilnius. 1997m. 57 dokumentas.
14. Lietuvos metrika. (1518-1523) 11 užrašymų knyga. Parengė A. Dubonis. Vilnius. 1997m. 45 dokumentas.

15. Lietuvos Metrika.(1518-1523) 11 užrašymų knyga. Parengė A.Dubonis. Vilnius.1997m. 28 dokumentas.
16. Lietuvos Metrika.(1518-1523) 11 užrašymų knyga. Parengė A.Dubonis. Vilnius.1997m. 28 dokumentas.
17. Lietuvos Metrika.(1518-1523) 11 užrašymų knyga. Parengė A.Dubonis. Vilnius.1997m. 65 dokumentas.
18. Makovskio T. paruošti ir M.K. Radvilos Našlaitėlio išleisti LDK žemėlapių paaiškinimai. „LTSRS istorijos šaltiniai“ T. 1. P. 222.
19. R.Kamuntavučius „Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI-XVIIa. literaturoje“. Daktaro disertacija.Kaunas.2002m. publikuojama www.Rustisinfo.lt.
20. Šreteris A. „Apie Nemuną“. (vertė B. Kazlauskas) Vilnius.1969m.
21. Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. „Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.) 2001. Vilnius.
22. Žemaitis V. „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme“. 1964 m. Čikaga.

Literatūra

1. Balevičius. Z „ Lietuvos miškai XV- XVI amžiuose“. „ Mūsų girios“. Kaunas.1958 m. Nr.3. P. 19-20.
2. Brukas.A. „Protėvių ir senolių pamokos“. „Baltijos miškai ir mediena“. Vilnius.2007 m. Nr. 5
3. Dainauskas J. „Miškų ūkis XVI-tojo šimtmečio Lietuvos įstatymuose“. Straipsnis publikuotas V. Žemaičio knygoje „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme“.Čikaga.1964 m.
4. Daukantas S. „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. Vilnius.1993 m.
5. Isokas G. „Lietuvos girių ir medžioklės istorija“.Vilnius. 2006 m.
6. Ivinskis Z. „rinktiniai raštai“ Roma 1986m.2T.
7. Karalius L. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinės kultūros terminų istorijos problemos (ванъчес, клепка, василки, фашольц, клепачи)“. Lietuvos istorijos metraštis. . Vilnius.2005 m.
8. Karčiauskas S. „Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto Augusto įstatymas-instrukcija karališkiesiems girininkams“. „ Mūsų girios“. Kaunas.1968 m.P.10

9. Kuprionis J. Pratarinė Vinco Žemaičio knygai „Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus Lietuvos girių surašyme“. Čikaga.1964 m.
10. Matusas J. „Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI amžiaus pabaigos“. „Mūsų girios“. 1943 m. Kaunas. Rujūčio-spali mėn. P. 3.
11. Matusas.J „Medžioklė pas mus senovėje“. „Mūsų girios“ 1943. Kaunas. Liepa. P.17.
12. Tarybų Lietuvos enciklopedija. (Grūdas-Marvelės). Vilnius. 1986 m. Vyriausioji enciklopedijų redakcija. T. 2
13. Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius.1985m. Vyriausioji enciklopedijų redakcija. T.1.
23. Воловичъ Г. Б. „Ревизия пушь и переходовъ звериныхъ в бывшем княжестве Литовском с привосокуплением грамот и привилегии на входах в пуши и назмли“. Виленская археографическая комиссия. Вилно.1867г.
14. Довнаръ- Запольскій „Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллоначъ“ Киевъ. 1901г. Т.1
15. Пичета. В. И „Аграрная реформа Сигизмунда Августа в Литовско Русском государстве“. Москва.1958г.